

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

Антропоніми: походження, відмінювання, особливості використання

Навчально-методичний посібник
для вчителів української мови і літератури, початкових класів

*Друкується за рішенням вченої ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 17 жовтня 2023 року, протокол № 5)*

Кропивницький
2023

УДК 81-11
В 43

Антропоніми: походження, відмінювання, особливості використання : навчально-методичний посібник для вчителів української мови і літератури, початкових класів / за наук. редак. О. М. Вікторіної. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2023. 80 с.

У посібнику зібрано результати роботи педагогів Кіровоградщини. Зокрема, розміщено конспекти уроків, позакласних заходів. Використання цих матеріалів сприятиме поглибленню знань учнів про походження українських імен, прізвищ; про їх відмінювання; розширенню поняття про зв'язок мови народу з родоводом кожної особистості, про творення українських прізвищ; сприятиме розумінню історії свого роду, сім'ї, нації; виховуватиме шанобливе ставлення до рідних, родини та повагу до сімейних традицій.

Адресовано вчителям української мови і літератури, молодших класів, студентам; усім, хто цікавиться українською мовою.

Рецензенти:

- Дмитрук В. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;
- Огаренко Т. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальний за випуск – Віталій ДМИТРУК

ЗМІСТ

Передмова.....	4
<i>Азза К.</i> Позакласний захід. Подорож у країну Ім'я.....	4
<i>Босько В.</i> Урок української мови. Лексикологія. Значення наших прізвищ та основи їх творення (10 клас).....	6
<i>Гришина Н.</i> Позакласний захід. Класна година «Що означають наші прізвища» (7 клас).....	12
<i>Колінько Н.</i> Позакласний захід. Мова – ДНК нації, прізвище – ДНК роду.....	18
<i>Кравченко Н.</i> Урок української мови. Таємниці походження нашого прізвища.....	22
<i>Прутула А.</i> Урок української мови. Звідки походять наші прізвища.....	33
<i>Семез Л.</i> Урок української мови. Моє прізвище – моя гордість.....	36
<i>Скрипка І.</i> Урок української мови. Прізвища людей, що викарбувані на скрижалях історії.....	44
<i>Степаненко О.</i> Позакласний захід. Походження і значення українських прізвищ.....	51
<i>Узлов О.</i> Позакласний захід. Година спілкування «Наше прізвище – це живе слово, пам'ять роду».....	55
<i>Узлова Т.</i> Урок української мови. Написання прізвищ прикметникової форми (6 клас)	61
<i>Челідзе О.</i> Позакласний захід. Шукачі пригод або таємниця українських прізвищ (7 клас).....	66
<i>Чередниченко Т.</i> Позакласний захід. Виховна година «Як виникло твоє ім'я та прізвище».....	72
<i>Чижик Г.</i> Позакласний захід. Прізвища (9 клас).....	77

Передмова

У посібнику зібрано конспекти уроків, позакласних заходів, що присвячені антропонімам. Їх розробили педагоги Кіровоградщини.

Використання цих матеріалів сприятиме поглибленню знань учнів про походження українських імен, прізвищ; про їх відмінювання; розширенню поняття про зв'язок мови народу з родоводом кожної особистості, про походження та творення українських прізвищ; розумінню історії свого роду, сім'ї, нації; вихованню шанобливого ставлення до рідних, поваги до сімейних традицій.

Проведення таких уроків та позаурочних заходів сприятиме розширенню знань учнів про виникнення, побутування, значення, написання українських прізвищ; розумінню того, які є найбільш поширеними.

Матеріали посібника можуть використовувати у своїй роботі вчителі української мови і літератури, молодших класів, класні керівники, вихователі закладів дошкільної освіти.

Азза К.

Позакласний захід. Подорож у країну Ім'я

Мета: ознайомити здобувачів освіти з історією походження власних імен. Розвивати мислення та уяву. Виховувати повагу до людини як особистості.

Обладнання: мультимедійна дошка, фломастери, аркуші паперу, кошик, листівки, роздруковані, пелюстки квітки.

Перебіг заходу

Слово вчителя.

Сьогодні на виховній годині ми будемо говорити на дуже цікаву тему. Відгадайте загадку – і дізнаєтеся, до якої країни буде наша подорож:

Що належить вам, але інші ним більше користуються за вас? (Ім'я)

Станція «Історична».

Дізнаймося, як ставилися до імен наші предки.

Гра «Моє ім'я за...».

(На дошці картинки з назвами пір року та місяцями.)

Напишіть на аркушах своє ім'я і прикріпіть до тієї пори року та місяця, коли ви народилися. А тепер уявіть, що це ваше ім'я.

Станція «Дослідницька».

Можливо, ви чули, що слово «іменини» означає не день народження, як ми зараз уважаємо, а день надання дитині імені. Тому іменини майже ніколи не співпадають із днем народження. Бо за традиціями дітям давали імена святого чи святої, у день якого або ж близько діти були народжені. Тепер таких традицій не завжди дотримуються. Ось тому ми з вами маємо день народження та іменини.

Вправа «Квітка імені».

У кошику знаходяться пелюстки з вашим днем імені, відшукайте їх і створіть квітку «Ім'я».

Малюнок 1 – Схема для вправи «Квітка імені»

Станція «Скарбничка».

Ця станція розповість нам про значення наших імен. Ви зможете дізнатися про своє ім'я та ваших однокласників. На столах у вас роздруківки з походженням ваших імен. Ознайомтеся.

Гра «Ніжність».

Розділіться на пари. Кожен має сказати напарнику його ім'я в пестливій формі. Наприклад:

Валерія, Валерочка, Леруся, Лерочка, Лера.

Віра, Вірунька, Віруня, Віронька, Вірочка.

Катерина, Катеринка, Катруся, Катря, Катериночка.

Ніна, Нінонька, Ніночка, Нінуся, Нінонька.

Станція «Поважна».

Ім'я людини – це велика особиста цінність. Воно записане у свідоцтві про ваше народження. І неприємно, коли тебе не називають на ім'я або хтось його перекручує. Звертаючись до своїх друзів, треба вимовляти їхні імена з повагою. Буде приємно і їм, і вам. Психологи вважають: розмовляючи з людиною, якомога частіше називайте її на ім'я, бо воно для людини наймиліше.

Вправа «Комплімент».

Зараз ми почергово звертатимемося до свого товариша, називаючи його на ім'я, після чого будемо робити йому комплімент на літеру, з якої воно починається. Підказка буде на екрані.

Станція «Чарівна».

Ця станція – остання в нашій подорожі. Погляньмо на прислів'я та спробуємо його пояснити. (Відповіді дітей.)

У нас є чарівна скринька, яка чекає ваших листівок. Напишіть на аркушах, що нового та цікавого ви запам'ятали сьогодні.

(Діти зачитують свої записи.)

Пам'ятайте, що ваше ім'я є особливим і неповторним!

Босько В.

Урок української мови.

Лексикологія. Значення наших прізвищ та основи їх творення (10 клас)

Мета: систематизувати знання учнів про антропонімію як розділ лексикології та її основні поняття: «антропоніми», «прізвище», «прізвисько», «етимологія»; удосконалювати вміння та навички розрізняти прізвища за походженням, дослідити їх будову; розвивати словниковий запас, виробляти вміння й навички пояснювати морфемну будову окремих прізвищ на прикладах; виробляти у школярів потребу звертатися до словників; підвищувати рівень мовленнєвої культури учнів; виховувати інтерес до традицій, любов і повагу до рідного народу та його слова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної та мовленнєвої компетенції).

Засоби навчання: підручник, проектор, додаток до уроку, посібник «Власні імена людей» (Скрипник Л. Г., К., 1986), Довідник українських прізвищ (Редько Ю.К., К., 1968); Великий тлумачний словник сучасної української мови (Бусел В.Т., К., 2005); роздатковий матеріал для домашньої роботи.

Прізвище та ім'я – це адреса народу.

Л. Силенко

Перебіг уроку

I. Організаційний етап (визначення емоційної готовності учнів до уроку).

II. Установчо-мотиваційний етап (повідомлення теми, мети та завдань уроку; мотивація навчальної діяльності).

1. Бесіда:

– Як ви вважаєте: навіщо людині ім'я? А прізвище?

– Як ви думаєте: чи одразу з'явилося ім'я людини з її появою?

Аргументуйте свою відповідь.

– Що з'явилося раніше: ім'я чи прізвище?

– Що таке прізвисько? Чи у сучасному суспільстві існують прізвиська людей? Із чим це пов'язано? За якою ознакою дають прізвиська? Свою думку обґрунтуйте.

III. Сприймання та усвідомлення учнями нового матеріалу.

Творче спостереження з елементами аналізу (історична довідка – міжпредметні зв'язки).

Прочитайте спроектований текст. Доберіть до нього заголовок. Поміркуйте над його змістом. Запишіть тези в зошит.

Вчитель.

У сучасному вжитку людини прізвище відіграє дуже важливу роль. Це основна ідентифікаційна одиниця, яка засвідчує особу, вказує на її родинний зв'язок із попередніми та прийдешніми поколіннями.

Історично склалося, що у давні часи людина мала певне ім'я, яке повністю її характеризувало. Проте вимоги часу диктували в подальшому появу прізвиस्क, які складали в уявленні одноплемінників не лише зовнішній портрет людини, а й часто її внутрішні якості, її вдачу, належність до роду занять. Прізвиська можна зустріти у давньоруських князів, як-от: Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Володимир Мономах, однак, їх не передавали з покоління в покоління.

Історія розвитку українського прізвища складна й неоднозначна. Відомо, що родові прізвища почали застосовувати з XIV століття, зокрема в діловодстві задля майнового реєстру. Саме завдяки цьому факту вдалося впорядкувати права людини на будь-яку власність. Очевидно, що в цьому були зацікавлені насамперед заможні люди, яким і надавали певні привілеї в отриманні прізвищ (до них належали купці, священники, бояри, вельможі). Однак уже в XVII столітті писемні пам'ятки фіксують появу прізвищ у звичайних незаможних селян.

IV. Рефлексія.

Складання інформаційного грона на основі опрацьованих матеріалів за довідником.

Високий рівень – антропонімія (назва, власне ім'я, найменування), етимологія (походження, правда, істина, наука про слово).

Середній рівень – прізвище (родова належність, ідентифікація, спорідненість, зв'язок із родиною), прізвисько (неофіційне ім'я, вид антропоніма, несправжнє найменування).

Низький рівень – скласти словничок прізвищ зі списку вашого класу (до 10), спробувати пояснити їх значення.

1. Робота в групах.

Мовна гра «Дослідники».

Учні отримують додатки до уроку і опрацьовують матеріал таким чином:

I група – досліджує походження запропонованих прізвищ (власне українські чи іншомовного походження).

II група – досліджує словотворення запропонованих прізвищ.

III група – встановлює частотність уживаності українських прізвищ у нашому регіоні.

Робота вимагає користування словниками і посібниками, що запропоновані для уроку.

Додаток до уроку.

Лексичний матеріал.

Для I групи.

1. Авраменко – з євр., від чоловічого імені *Авраам* – прабатько єврейського народу, всіх віруючих в бога, синонім до *Абрам*.

2. Акименко – від араб. *Аким, Хаким* – розумний, думаючий, мудрий.

3. Антоненко – від римськ. *Антоній* – вступає в бій, войовничий.

4. Артеменко – від грец. *здоровий*.

5. Борисенко – від старослов. *Борислав* – боротися і славити.

6. Вакуленко – від грец. *Вакула, Вакул* (буколос) – пастух.

7. Василенко – від грец. *Василь* – царствений, величний.

8. Ващенко – від зменшено-пестливого імені *Васько* внаслідок чергування приголосних (*с-ш*) утворилася частина *-ш-* + *-енк-* + *-о*.

9. Гавриленко – від євр. *Гаврило* – божественний воїн, фортеця Божя.

10. Ганенко – від жіночого імені *Ганна* з івриту – *благодать, милість Божя*.

11. Геращенко – від *Герасим*, пестливого *Герасимко*, внаслідок чергування приголосних (*с-ш*) утворилася частина *-ш-* + *-енк-* + *-о*.

12. Герасименко – від грец. *Герасим, Герасимос* – поважний. Також це ім'я активно використовують при творенні прізвищ в Румунії та Молдові (*Gherasim*).

13. Гордієнко – від грец. рідковживаного імені *Гордій* – цар.

14. Гриценко – походить від просторічного *Гриць*, повного грец. – *Григорій* – *батьорій*.

Для II групи.

1. Бондаренко – корінь *бондар-* + суфікс *-енк-* + закінчення *-о*. Бондар – людина, що займається виготовленням бочок.

2. Ботнаренко – від *ботнар*, співзвучне з *бондар*.

3. Бузенко – походить від прізвиська *Буза*, що має спільний корінь *буз-*, це – сусло, молоде пиво, брага, різновид яблучного квасу. Прізвище вказує на людину, що виготовляла бузу або була любителем цього напою.

4. Буравенко – походить від дієслова *буравити*, має корінь *бурав*, тлумачиться як *свердлити, крутити*.

5. Войтенко – походить від польськ. *війт, войт*. Корінь лексеми означає людину, що була головою міської управи чи колегії суддів.

6. Глушенко – має дві версії походження, які пояснюють так: 1) походить від дієслова *глушити* – ловити рибу в спеціальний спосіб – глушити, що означає досвідченого рибалку; 2) походить від прикметника *глухий*, що вказує на ваду слуху в людини.

В обох випадках спостерігаємо чергування приголосних у коренях слів *ш-шч, х-шч*.

7. Головченко – походить від прикметника *головний*, що вказує на прізвисько, отримане на державній службі. Корінь *голов-* вказує на людину високих розумових здібностей. У похідному прізвищі маємо суфікс *-ч-*, який змінюється на *-н-*.

8. Гончаренко – корінь *гончар-* означає майстра, що виготовляє глиняний посуд, кераміку, іграшки, світильники; цеглу, черепицю, кахель.

9. Гонтаренко – корінь *гонтар-* означає майстра, що вкриває дах будинку залізом.

10. Гульченко – корінь *гульч-* походить від тюркськ. *guli* – слуга, людина з низів за соціальним статусом. Або ж від дієслова *гуляти* – людина, що *ледарює, гульвіса, безробітний*.

11. Дворніченко – походить від прикметника *двірничий* – кріпак, що служив при дворі. Спостерігаємо чергування *о-і, і-и*.

12. Діхтяренко – корінь *діхтяр* – вказує на рід занять людини, що торгувала *дьогтем*.

13. Донченко – прізвище має дві версії походження: 1) вказує на людину, що майструвала човни-*донки*; 2) вказує на людину, що родом із берегів річки *Дон*.

Для III групи.

1. Бугаєнко – корінь *бугај-* має теж кілька значень, які характерні для нашої території: 1) некастрований племінний бик; 2) лайл. про людину; 3) нічний болотяний птах з родини чапель.

2. Вerezубенко – корінь *верезуб-* походить від давньоукр. *вирізоzub*, у 16-18 ст. маємо зафіксовані в пам'ятках *вирезуб, верезуб* – різновид риби у нижній щелепі якої вищерблені зуби. А також простежується етимологічний зв'язок із лексемою *верий – вигнутий*. Очевидно, таку ознаку в зовнішності людини спостерігали наші предки і, як результат, присвоїли їм саме таке прізвище.

3. Вовченко – корінь *вовк* – характеризує людину за схожими до вовка ознаками. Це хижак родини собачих, звичайно сірої масті. Цікавими є фразеологізми, що подано в тлумачному словнику з цією лексемою і які доречно зазначити. Вони не лише фіксують мовні відтінки у значенні прізвиська, а й поглиблюють його смислове навантаження. От-як: жити вовком – далеко від людей; дивитися вовком – неприязно, вороже; стріляний вовк – про людину, яка багато пережила, витривала. Цікавим є і діалектне уживання слова – середня частина кавуна без зернят.

4. Гарбузенко – корінь *гарбуз* – це городня сланка рослина з великими круглими або овальними плодами. Цікавими є фразеологізми, що характеризують людину, яка давала, у свою чергу, або ж отримувала гарбуза. Дати гарбуза – відмовляти тому, хто сватається.

5. Деркаченко – корінь *деркач* має кілька значень: 1) невеликий перелітний птах з жовтуватого-бурих оперенням, який відзначається характерним скрипучим криком; 2) стертий віник; 3) *перен.* про щось обсмикане, обірване.

6. Жеребенко – від *жереб, жеребець, жеребчик*: 1) самець коня, осла, верблюда; 2) *перен.* молода, сильна людина чоловічої статі.

7. Жученко – корінь *жуч-* походить від іменника *жук* – комаха. Очевидно це прізвище прив'язане до людини за зовнішніми характеристиками – чорнявий, як жук; хитрий, як жук. Спостерігаємо чергування приголосних **ч-к** в корені слів.

8. Кабаченко – корінь *кабак-* походить від турецького *kabak* – *гарбуз*. Тож прізвище є синонімічним до Гарбузенко.

9. Кавуненко – корінь *кавун-* означає баштанну сланку рослину з великими їстівними плодами, зазвичай солодку на смак. Володар прізвища або захоплювався смаковими якостями цієї рослини, або ж мав зовнішньо схожі ознаки. Наприклад: круглий, як кавун (повний, товстий).

10. Котенко – корінь *кот-* походить від іменника *кіт*: 1) свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів, самець кішки; 2) гра в ката – хитрувати, затаювати що-небудь. Відбувається чергування голосних у коренях слів (**о-і**).

11. Коровченко – корінь *коров-* означає: 1) велика парнокопитна свійська молочна тварина, самка бугая; 2) *перен.* про незграбну, товсту або нерозумну жінку. Як бачимо, деякі прізвища мають емоційно-експресивне навантаження, що свідчить про те, що їх творцями був сам народ, народне слово та суспільне спостереження.

12. Коршенко – корінь *кориш-* походить від рос. лексеми *коришун* в українській мові тотожний до шуліка – це великий хижий птах родини яструбових з довгими крилами і загнутим дзьобом. Має переносне значення – жорстока, зловна людина. Фразеологізм шулікою нападати – раптово, хижо накидатись.

13. Кротенко – корінь *крот-*, у якому спостерігаємо чергування голосних **о-і**, походить від іменника *кріт* – невеликий комахоїдний ссавець, що живе під землею, цінний своїм хутром. У народі ж побутує образне порівняння: сліпі, як кроти.

14. Беліченко – корінь *беліч-* походить від якісного прикметника *білий*: 1) який має колір крейди, молока, снігу; протилежне – чорний; 2) вимитий, випраний, чистий; 3) посивілий, сивий; 4) про расу – світлошкірий; носій цього прізвища міг мати сиву голову, відтак, його порівнювали з мудрою, досвідченою людиною. Або ж за іншою версією – представником панського роду.

Мовознавча хвилинка-цікавинка.

Прочитайте жартівливий вірш, спроектований на дошці. Пов'яжіть його зміст з епіграфом уроку. Розтлумачте його основний зміст:

Може, ми здуріли трохи,
Є така здогадка,
Бо Олекса зветься Льоха,
Ніби свиноматка.
Та й Павла всі кличуть Паша,
То якщо він січка –
З'їсть його корова Маша,
Колишня Марічка...
Стьопа, Гріша, Міша,
Вова, Даша, Лена, Шура...
В голові у нас полова

І темінь похмура...
Скільки можна плазувати,
Бути на колінах?
Чи нарешті будувати
В собі Україну?

Невідомий автор

6. Коментований диктант (орфографічна хвилинка).

Запишіть російськомовні прізвища українською мовою. Поясніть їх правопис.

Серпухов, Пешков, Пущин, Лебедев, Донской, Крутой.

Примітка: згідно з новим правописом, прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ой, -ий**: Донський, Трубецький, проте Толстой.

V. Контрольний етап.

Підсумки.

Вправа «Бліцопитування» (компетенція саморозвитку і самоосвіти):

- Що таке антропонімія?
- Яку роль у дослідженні прізвищ відіграє етимологічний словник?
- Поясніть вислів М. Рильського: «Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля».
- Укажіть, яку роль відіграє прізвище в житті людини?

Оцінювання.

VI. Домашнє завдання.

Високий рівень. Дослідити етимологію прізвищ, що є характерними для нашого міста, посилаючись на роздатковий матеріал.

Роздатковий матеріал.

Блаженко – корінь *блаж-* походить від прикметника *благий* – застар. *добрий, лагідний, добросердний*. Саме такими рисами характеру була наділена людина з цим прізвищем.

Бондуженко – прізвище складається з префікса *бон-*, що у романо-германських мовах підсилює якісну ознаку (на зразок найвищого ступеня порівняння якісних прикметників в українській мові) корінь *дуж-* походить від прикметника *дужий* – який має велику фізичну силу, сильний. Або ж мова йде про впливову авторитетну людину з твердим, стійким, вольовим характером.

Гудзенко – прізвище походить від іменника *гудзь*. Так у давнину називали повільну людину. Гуза в тлумачному словнику української мови – це задня частина човна, а також заднє місце за столом, партою. Слід зробити висновок, що носій цього прізвища мав характер повільний, неповороткий, тому завжди плівся ззаду, пас задніх.

Довгенко – корінь *довг-* походить від прикметника *довгий* – який має значну довжину; або ж (про людину) високий на зріст.

Крикотненко – корінь *крик-* походить від іменника, що означає: 1) сильний, різкий звук голосу, зойк; 2) вигук, гвалт, лемент; 3) про вияв відчаю, сильного душевного переживання; 4) різка суперечка, лайка, сварка; 5) голосне дорікання.

Лисенко – корінь *лис-* походить від прикметника *лисий* – з лисиною або зовсім без волосся (про голову), облізлий; про тварин – з білою плямою на лобі, їм часто дають кличку – *Лиска*.

Лихенко – корінь *лих-* походить від прикметника *лихий*: 1) який чинить лихо; 2) який сердиться, лютує; 3) який виражає недобрі наміри; 4) недоброякісний, недостатній.

Опальченко – корінь *опал-* походить від прикметника запальний – який запалює, збуджує, викликає хвилювання, дає натхнення. Тобто саме за цією ознакою дає характеристику людині.

Середній рівень. Дослідити етимологію свого прізвища.

Гришина Н.

Позакласний захід.

Класна година «Що означають наші прізвища» (7 клас)

Мета: дослідити історію виникнення прізвищ здобувачів освіти 7 класу; розвивати допитливість, спостережливість, творчу самостійність школярів, вміння користуватися інтернет-джерелами.

Обладнання: на дошці – написи:

«Немає між живих людей та й не може бути безіменних» (Гомер);

«Антропоніміка – наука про людські імена».

Бережи своє власне ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінюй їх на чужі.

І. Огієнко

Перебіг заходу

I. Організаційний момент. Ознайомлення учнів із темою та завданнями.

II. Вступне слово вчителя.

Є слова, із якими люди не розлучаються ніколи. Після народження дитини її реєструють. У книзі реєстрації актів цивільного стану громадян України записують її прізвище.

Сьогодні ми проведемо дослідження походження ваших прізвищ. Але, перш ніж розпочати, з'ясуємо, що таке прізвище.

Прізвища – важливе джерело для дослідження мови, історії, матеріальної й духовної культури нашого народу.

Прізвище – це набуте одразу після народження в спадок від батька або (у передбачених законом випадках) матері офіційно закріплене за конкретним родом незмінне спадкове найменування особи, яке під час реєстрування шлюбу переходить від чоловіка до дружини або навпаки, і в офіційній практиці називання в обов'язковому порядку додається до власного імені й назви по батькові. Про українські прізвища в сучасному розумінні можна говорити (і то

умовно), починаючи з 30-х років XIX ст., відколи на всій території України було вже запроваджено кодифіковане право та відповідні правила користування особовими назвами.

Прізвища з'явилися за тих часів, коли люди почали селитися великими гуртами, займатися різними ремеслами, торгувати, мандрувати, отримувати маєтки, титули.

Наука, яка вивчає імена, прізвища, прізвиська, по батькові, псевдоніми, називається антропонімією.

У «Довіднику українських прізвищ» детально розглянуто семантику твірних основ українських прізвищ, виокремлено чотири основні джерела творення українських прізвищ: а) імена; б) назви місця проживання чи походження; в) назви постійного заняття (професії); г) індивідуальні ознаки (фізичні, психічні чи інші властивості) першого носія прізвища [9].

А скажіть, що ви знаєте про походження ваших прізвищ? (Відповіді дітей.)

Інформація.

А ось якою я можу поділитися інформацією про ваші прізвища.

Волощенко утворено від імені *Волоша* – це зменшувальна форма чоловічого імені *Володимир*. Також, можливо, прізвище *Волощенко* може походити й від прізвиська *Волох*. За старих часів волохами називали румун і молдаван. Таким чином, волохом могли прозвати румуна чи молдаванина, а також людину, що жила деякий час серед людей цих національностей. Найімовірніше, походження прізвища *Волощенко* почалося приблизно в XIV столітті, що обумовлено історичними процесами. Так, з XVI століття Україна тісно контактувала з європейськими народами. Прізвище *Волощенко* утворилося за допомогою суфікса *-енко*. Спочатку він мав такі значення: «маленька», «молода людина», «син». Тому *Волощенко* визначалося як *син Волоші*.

Дзюбенко має білоруські корені. У білоруській мові слово *дзюба* означає *дзьоб*. Швидше за все, прізвисько *Дзюба* отримала людина з певною формою носа (схожою на дзьоб). Також у давнину дзюбатою, рябою нерідко нарікали людину, яка колись хворіла на віспу і її обличчя було дзюbate.

Ковальчук відноситься до поширеного типу українських прізвищ. Прізвище *Коваль* утворилося від відповідної загальної назви на позначення фаху. Так як *коваль* був найнеобхіднішою професією і всім відомою людиною в селищі, то іменування за цією ознакою було скрізь в українських селах.

Криволапов виникло за фізичною вадою. Швидше за все, предок, який отримав це прізвище, мав прізвисько *Криволапий*, яке вказувало на певні особливості його ходи (наприклад, був клишавим).

Колісник веде свій початок від прізвиська *Колісник*. Прізвисько *Колісник* походить від українського слова *колесо*. Швидше за все, воно належало до числа «професійних» іменувань: так називали майстра, який займався виготовленням і ремонтом коліс. Однак не виключено, що людина, яка отримала це прізвисько, була візником засобу на колесах.

Курочка відноситься до групи так званих «тваринних» прізвищ із загальною основою *кур-*. Ще в давнину *курка* була символом материнської

турботи, а також провидіння. Швидше за все, прізвисько *Курка*, *Курочка* отримала жінка за особливо трепетне відношення до своїх дітей.

Лоцман походить від професії *лоцман* (від голландського *loodsman*) – посадовець, що проводить судна в небезпечних і важкопрохідних місцях, на підходах до портів і в межах їх акваторій.

Молокан походить від *молокани* – різновид духовного християнства. Деякі пов'язують назву *молокани* з річкою *Молочна* в Мелітополі, куди засиляли *молокан*; інші пов'язують походження цього прізвища з невизнанням православних постів і вживанням молока в піст, треті – з перевагою молочної їжі. І навіть є переконання, що назва *молокани* походить від слова *мало*: «мало кануло», «мало в порівнянні з православними» і т.п. Навряд чи є підстави віддати перевагу будь-якій із цих версій.

Синицький відноситься до так званих «пташиних» прізвищ. В основі прізвища – назва птаці *синиці*. Формант **-цьк-ий** вказує на полонізацію прізвища. Швидше за все, це прізвище утворилося від прізвиська *Синиця*, яке давали дуже рухомій, верткій, невисокій людині, нащадками якої і стали Синицькі.

Халявка утворено від аналогічного прізвиська. Первісне значення цього слова – *шевська халява, широкий і короткий машинний рукав, роздуте в міхур скло*. Цілком можливо, що це прізвисько могло відноситися до так званих «професійних» іменувань, що містять вказівку на діяльність людини. Тому можна припустити, що засновник роду *Халявка* був шевцем, працівником заводу або скловар.

Хохонік походить від дієслова *хохонитися* – *пишно, старанно вбиратися*. Мабуть, прізвисько *Хохоня* отримав чепурун, франт.

Феськов походить від імені Феодосій, точніше від його похідної форми *Фесько* (*Феодосій – Федосій – Федос – Феся – Фесько*). Згідно з іншою гіпотезою, прізвище *Феськов* утворено від прізвиська *Феська*, основою для якого послужило загальне *феска* – «чоловічий головний убір у формі усіченого конуса, зазвичай червоного кольору, з пензликом». Ймовірно, таке прізвисько або отримав чоловік, який займається виготовленням і продажем головних уборів, або ж той, хто носив *феску*. *Феська* згодом отримав прізвище *Феськов*.

Ось такі пояснення походження ваших прізвищ тепер будуть вам відомі.

Продовжуємо роботу, і зараз ми розподілимо всі ваші прізвища за групами, якими вони вмотивовані. Але для цього послухайте повідомлення ваших друзів.

III. Виступи учнів.

1 учень.

В Україні історично й офіційно усталеним є тричленне найменування особи: прізвище, ім'я та ім'я по батькові. Кожна складова цієї назви – це не просто набір звуків, а ціла легенда про ваш рід, про ваших пращурів.

Жива, овіяна легендами, багата на героїчні події історія України на своїх скрижалях відкарбувала надзвичайно строкату низку українських прізвищ, носії яких і були, по суті, творцями цієї історії. Ці особові назви відбивають широку, щедру натуру наших предків, що охоче давали один одному різні характеристики, прізвиська, які й лягли в основу творення сучасних прізвищ.

Якщо зазирнути в історію, то прізвища з'явилися відносно недавно, раніше людина мала лише ім'я. Так, з літописів ми знаємо про княгиню Ольгу, князів Олега, Ігоря, Святослава; дехто мав додаткове ім'я – характеристику на уславлення своїх чеснот: Володимир Великий, Ярослав Мудрий.

Але основна більшість українців отримала прізвища після доручення в 1632 році київського митрополита Петра Могили парафіяльним священикам вести метрики людей, які народилися, одружилися, померли.

Звичайно, прізвища дуже різноманітні, але, якщо уважно дослідити, то можна помітити схожі джерела для їх творення. Найчастіше базою для створення таких одиниць слугували імена батьків, особливо батька, оскільки саме він був главою родини: *Іваненко, Петренко, Сидоренко, Тимошенко, Борисюк*. Цікаво, що суфікси *-ук (-юк)* вказували на старшу дитину в родині, а *-енко* – на меншу. Від імені матері прізвища утворювалися рідко, наприклад такі: *Мотренко, Настенко, Химчук, Кулинич...* Це відбувалося тоді, коли жінка залишалась удовою або мала чоловіка, слова доброго не вартого.

Існує велика група прізвищ, що вказують на місце проживання та національність його власника: *Бойко, Волинець, Загребельний, Ляшко, Москаленко, Татарчук* тощо.

Знали про людину і за тією посадою, яку вона обіймала, або ж за справою, якою займалася. Так з'явилися прізвища *Боярчук, Вознюк, Гетьман, Пушкар, Солдатенко* тощо. Особливо цікавими й пізнавальними є антопоніми, пов'язані з ремеслами. Адже це дає нам корисну інформацію не лише про наших пращурів, а й про розвиток народного господарства в цілому.

От, наприклад, чим займалися стельмахи? А бондарі? Ці слова сьогодні виходять з активного словникового запасу української мови, замінюючись сучасними модними назвами професій, але прізвища залишаються. Ось тлумачення найпопулярніших в Україні прізвищ: *Бондар* – майстер з виготовлення діжок, дерев'яних відер тощо. *Гончар* – ремісник, який виробляв посуд, кахлі з глини. *Стельмах* – майстер, що виготовляв та направляв вози, сани. *Кушнір* – той, хто вичиняв хутро із шкури та шив хутрянні вироби. *Лимар* – ремісник, що виготовляв ремінну зброю. *Гармаш* – майстер, який виготовляв і обслуговував гармати. *Бортник* – той, хто займався лісовим бджільництвом. *Гутник* – майстер, що виробляв посуд та інші речі зі скла.

Деякі прізвища походять і від жартівливих прізвиськ людей за родом діяльності: *Дубогризенком* називали теслю; *Мукосієнком* – мельника; *Тягнишкірою* – шевця; *Шклобом* – скляра; *Заплюйсвічкою* – паламаря.

Індивідуальні ознаки людини: зріст, вага, тіло, фізичні вади та психологічні риси лягли в основу таких особових найменувань: *Горбатенко, Довженко, Кривоніс, Малишко, Мовчун, Плаксії, Репетило, Щербань*.

Якщо вам доводилося зустрічатися з людиною на прізвище *Нагнибіда* чи *Перебийніс*, або ж ви самі носій такого прізвища, знайте – ваші пращури були козаками. Саме такі колоритні прізвища з гумористичним відтінком кували в горнилі Запорозької Січі. Запорожці органічно продовжили давню українську

традицію, відому ще з фольклорних джерел. Пам'ятаєте *Котигорошка*, *Вернигору*?

Аналогій таких найменувань годі й шукати в інших мовах, їх просто немає. Це особливість, якщо хочете, ексклюзив, української системи особових назв. Ну де ви ще, мандруючи світами, почуєте: *Вирвикишка*, *Гризидуб*, *Гуляйдень*, *Завалипич*, *Затуливітер*, *Майборода*, *Неїжбориц*, *Несвятитаска*, *Тягнирядно*?! Не прізвища, а «музика епохи»!

Як бачимо, українські прізвища – це одне із джерел вивчення історії рідного краю, мови та культури. Ці найменування ще раз підтверджують істину про безмежний талант українського народу.

2 учень.

Українське прізвище – одне із найстаріших у Європі. Вже в XVII столітті переважна більшість населення мали його. Значна їх частина виникла на ґрунті прізвиць.

Українське прізвище здебільшого було сформоване від імені батька, дуже рідко від імені матері. Численні *Лученки*, *Луценки*, *Іваненки*, *Петренки*, *Романенки*, *Уляненки* тому яскраве підтвердження. Також у ряді випадків українське прізвище формувалося від імені діда чи баби за допомогою суфіксів **-чук**, **-щук**, **-ук**, **-юк**: *Гаврилюк*, *Гаврильчук*, *Іванчук*, *Іллюк*, *Маланчук*, *Николайчук*, *Олячук*, *Петрук*, *Романчук*, *Ющук*. Хоча, в цьому випадку важко сказати чи прізвище походить від імені батька, матері, діда чи баби. Особливо слід виділити патронімічні прізвища, які ведуть свою історію від князівських часів. Це прізвища з суфіксами **-вич**, **-ич**. До прикладу: *Голубкевич*, *Зінкевич*, *Левкович*, *Малкович*, *Милорадович*, *Юденіч*.

Дуже широке коло українських прізвищ сформоване за професійною ознакою: *Коваленко*, *Коваль*, *Маляр*, *Мельник*, *Мельниченко*, *Столяр*, *Швець*, *Чумак* і т.д. Усі ці сімейні імені є прикладами відпрофесійних прізвищ.

Наступна група прізвищ – відтопонімічні, до прикладу: *Запорожець*, *Каневський*, *Уманець*. Усі вони походять від назв населених пунктів. Дуже рідко прізвища давали від назв річок: *Дніпровий*, *Дніпренко*, *Дністровий*, *Роставець*, *Росьовий*, *Узинець*.

Звернемо увагу на прізвища, що походять від назв тварин, птахів та риб. Їх називають анімальними, від англ. слова *animal* – *тварина*. Такими є прізвища: *Ведмідь*, *Вовк*, *Горобець*, *Горобченко*, *Лисиця*, *Соловей*, *Сомчук*, *Соменко*, *Тур*.

Розглянемо наступну групу прізвищ, які походять від назв місцевості: поля, лісу, лану, гаю, луку, гори, річки, озера, саду чи назв будівель: замку, комори, башти. Маємо прізвища, які утворилися від цих слів за допомогою **-вий**: *Баитовий*, *Гайовий*, *Загребельний*, *Лановий*, *Лісовий*, *Луговий*, *Польовий*.

Поширені в українців прізвища, що походять від хатніх предметів та назв наїдків: *Бориц*, *Бульба*, *Вареник*, *Вертуда*, *Галушка*, *Корж*, *Макітра*, *Сковорода*.

Назви рослин також дали українцям кілька прізвищ: *Береза*, *Верба*, *Осика*, *Тополя*.

Слід також згадати прізвища, які походять від назв військових звань. Тут, вочевидь, найпершим має бути *Гетьман*. Далі йдуть: *Полковченко, Сотник, Сотниченко, Хорунжий*.

Є прізвища, які вказують на види діяльності, зокрема, церковні: *Дяк, Дяченко, Співак, Пономар, Пономаренко, Вознесенський, Рождественський*.

Окрему групу утворюють прізвища, які вказують на фізичну чи психічну властивість особи – від особливої риси характеру, фізичної (фізіологічної) вади, зовнішнього вигляду тощо: *Гаркавий, Балачко, Мовчан, Кривоніс*.

Прізвища, яке в основі мають колір, забарвлення: *Білий, Чорний, Риженко, Блакитний*.

IV. Практична частина.

Розподілимо всі прізвища учнів класу за мотивацією.

Мотивація прізвища	Прізвище учня 7 класу
Відіменне	<i>Волощенко, Феськов</i>
Назва професії	<i>Лоцман, Ковальчук, Колісник, Халявка</i>
Фізична вада	<i>Дзюбенко, Криволапов</i>
Назва тварини	<i>Курочка, Дзюбенко, Синицький</i>
Вид діяльності	<i>Хохонік</i>
Місце проживання, назва народу	<i>Волощенко, Молокан</i>

V. Заключна частина, підсумки, завдання.

Як бачимо, українські прізвища – це одне із джерел вивчення історії рідного краю, мови та культури. Ці найменування ще раз підтверджують істину про безмежний талант українського народу.

Василь Слупчук у своїх коротеньких поезіях констатує: «Куди б серце не закинув, по всьому світі – соловейки з прізвищами українськими» [10]. Цим пишатися не надто випадає, що ми розпорошені, проте якщо вже так, то хай по всьому світі не зникають українські НАЦІОНАЛЬНІ імена й прізвища, а звучать таки УКРАЇНСЬКИМИ соловейками!

Бажаю вам пишатися своїм прізвищем і тим, що ви є українці.

Пропоную вам удома ще знайти інформацію про походження вашого прізвища і за бажанням ознайомити нас.

Список використаних джерел

1. Про що розповідають українські прізвища. URL : <https://kpi.ua/02-21>.
2. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. К. : Наукова думка, 2005. 335 с.
3. Сокол І. Про що розповідають прізвища. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 32-34.
4. Редько Ю. Сучасні українські прізвища. К., 1966.
5. Яцій В. До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38367605.pdf>
6. Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 18-19.
7. Худаш М. З історії української антропонімії. К., 1977.

8. Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців. *Дивослово*. 2003. № 10. С. 23-25.
9. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / за ред. І. Варченко. К. : «Радянська школа», 1968. 257 с.
10. Слапчук В. Україніана. URL: <https://poezia.org/ua/id/11430/> .

Колінько Н.

Позакласний захід.

Мова – ДНК нації, прізвище – ДНК роду

Мета: розширити поняття про зв'язок мови народу з родоводом кожної особистості, про походження та творення українських прізвищ; вчити розуміти історію свого роду, сім'ї, нації; розвивати критичне мислення, творчу думку дітей; з'ясувати значення понять «прізвище», «прізвисько», «рідня»; виховувати шанобливе ставлення до рідних, родин та повагу до сімейних традицій.

Обладнання: запис пісень «Україно, моя Україно» Вікторії Сорочик; «Родина» Назарія Яремчука; «Україна – це ти» Тіни Кароль та «Голос. Діти», презентація «Походження українських прізвищ».

Перебіг заходу

I. Організаційний етап.

Ведучий 1.

Мова – це душа народу. Немовля з перших днів свого життя чує рідну мову від матері, а потім, підрастаючи, повторює перші пестливі слова. Це, звичайно, саме ті слова, які промовляла ще за сивої давнини над колискою молода жінка, чимось схожа на матусю. Ці слова сповнені почуттям, ніби квітка нектаром.

Мелодійна та неповторна українська мова ввібрала в себе гомін лісів, полів, рік і морів землі нашої. Слова нашої мови переткані вишневим цвітом, барвінком, калиною.

Ведучий 2.

Що в імені і прізвищі твоїм,
Вкраїнцю мій, чи древо роду знаєш?
Ким предок був в стражденнім світі цім:
Звитяжцем вольниці козацької святої,
А чи холуй, запроданець, стукач, злodyга,
Кат рідного народу, кар'єрист, бандюга,
Чи суверенної Вкраїни мужній воїн?!
Тож відроди козацьку силу й вроду,
Шануй, примножуй честь свого роду, –
Кріпимо єдність, силу волі й права,
Бо з міці роду, а не виродків, будується держава.

А. Поповський

Звучить пісня «Україно, моя Україно» Вікторії Сорочик.

II. Основний етап.

Ведучий 1.

Ми живемо на чудовій, багатій, мальовничій землі – на нашій славній Україні. Тут жили наші прадіди, діди, тут живуть наші батьки, тут корінь роду українського, що сягає сивої давнини. Ми – українці, тому любимо свою землю, свій рідний край, із його багатючими народними традиціями, славною історією, мальовничою природою, унікальною і мелодійною мовою.

Ведучий 2.

Своєрідна риса неповторного менталітету кожного народу закарбована у прізвищах. І як добре, коли їх носії не тільки знають глибину закодованого значення минулих часів, а й зберігають древні витoki родоводу в переказах, легендах, передаючи з покоління в покоління достовірну інформацію спадкового набутку історії свого народу [1].

Ведучий 1.

Українська мовна традиція сягає докняжих далеких часів. За Київської Русі наше слово повновладно зазвучало на державному рівні. Виникли школи, друкарні, які видавали не лише духовні твори, а й підручники, наукові трактати. Україна та її культура святкують своє відродження. Але цьому передувала тяжка боротьба. Дуже багато жорстоких літ і століть пережила наша невмируща мова, мужньо зніши і витерпівши наругу царських сатрапів та своїх панів.

Ведучий 2.

Наша українська мова – це золота скарбниця душі народної, з якої ми виростаємо, якою живемо й завдяки якій маємо величне право й високу гордість іменуватися народом України.

Звучить пісня «Родина» Назарія Яремчука.

Ведучий 1.

Сьогодні перед українською нацією особливо гостро постало питання: хто ми є, яке наше минуле. Нині лише відбувається становлення свідомості справжнього українця, тому дослідження свого коріння є нагальною проблемою для сучасників. І саме в прізвищах відбито життя і побут українців, мудрість і дотепність, а також це своєрідний зв'язок із пращурами. Тому в наших прізвищах закладено могутність українського роду.

Ведучий 2.

Пропоную всім присутнім назвати власне прізвище. (Здобувачі освіти по черзі називають прізвища.) Дякую.

Ведучий 1.

«Без минулого немає майбутнього» – ця народна мудрість є популярною упродовж століть. Якщо замислитися над цими словами, то все стане зрозумілим. Людину, котра не знає минулого своєї сім'ї, не можна назвати повноцінною.

Ведучий 2.

Пам'ять предків, традиції, звичаї – все це передається з покоління в покоління від прадіда до діда й нам. Минуле – початок сьогодення.

Ведучий 1.

За «Словником української мови», прізвище – це найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість [5].

Ведучий 2.

Головне і перше значення цього слова було – «сім'я», «сімейство», а також – «рід», «коліно», «покоління». Слово – «прізвище» в нашому сучасному розумінні є родовим іменем, тобто іменем родини (сім'ї). Таким було і первинне призначення цих особливих слів – іменувати все сімейство в цілому. Пізніше, коли великі патріархальні сім'ї майже повсюди перестали існувати, слово «прізвище» стало відноситися в першу чергу до індивідуального іменування окремої людини.

Ведучий 1.

Дослідники вважають, що українське прізвище є одним із найстаріших у Європі. Адже ще в XVII столітті значна кількість українців уже мали прізвище.

Прізвисько – це неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу, наприклад: Штиря, Харман, Сторчак, Підвечеря, Кабанець, Корж.

Ведучий 2.

Як за періоду Київської Русі, так і набагато пізніше, коли ще не було прізвищ, князі київські, крім імен, мали прізвиська, зокрема київського князя Володимира в народі прозвали Великим за великі діла на благо Вітчизни: це й об'єднання руських князівств навколо Києва, що сприяло укріпленню могутності Київської Русі у боротьбі із зовнішніми ворогами та утвердженню її авторитету на міжнародній арені, це й хрещення Русі, і широкомасштабна просвітницька діяльність тощо. А його син, київський князь Ярослав, був влучно прозваний у народі Мудрим за великий розум, освіченість та любов до книг.

Ведучий 1.

Перші найменування, схожі на прізвища, з'явилися десь у XIV ст. Спочатку родові прізвища мали переважно багаті люди, у яких були статки. До такої категорії належали купці, власники земель, гетьмани. А вже в XVII ст. ледь не всі українці мали власні прізвища, щоправда вони часто трансформувалися, на їх основі могли бути створені нові прізвища, наприклад, син людини з прізвищем *Коваль* міг отримати прізвище *Коваленко*, тобто *син Коваля*.

Ведучий 2.

Багато прізвищ з'явилися в часи Запорозької Січі, оскільки під час вступу на Січ козак змінював своє старе прізвище на нове. Стабільності прізвища набули лише в XIX ст. Поширеною також була заміна старих прізвищ на аристократичний (шляхетсько-панський) лад, хоча шляхтичі та пани в певні періоди намагалися протидіяти цьому через заборону приймання певних прізвищ простолюдинами. Паралельно співіснували офіційні прізвища та неофіційні прізвиська, які знаходили своє відображення в українській художній літературі та діловодстві.

Ведучий 1.

Наведемо цікаві факти щодо унормування прізвищ в інших європейських країнах: у Франції простолюдини отримали їх тільки на початку ХІХ ст., завдячувати вони мають імператору Наполеону Першому, який видав відповідний указ. А ісландці – єдиний народ Європи, який і в наш час не має сталих прізвищ. У них прізвищем дитини стає ім'я батька. Тому чоловіки мають прізвище на зразок Інґторссон (син Інґторса), Інґторсдоттір (дочка Інґторса).

Ведучий 2.

В українській мові переважна більшість, а саме 90 %, відіменних прізвищ утворилися від чоловічих імен, наприклад: Петренко, Назаренко, Михальчук, Іванко тощо. Тільки 10 % походять від жіночих імен, наприклад: Яринич, Мариненко, Вірич тощо.

Перегляд презентації до виховної години.

Ведучий 1.

Пропоную присутнім переглянути презентацію щодо походження прізвищ.

ІІІ. Підсумковий етап.

Ведучий 2.

Отже, ви ознайомилися з історією походження українських прізвищ. Дослідники стверджують, що у прізвищі людини закодовано завдання роду, ім'я по батькові розшифровує завдання цієї особи, а ім'я – інструмент для виконання завдання. Якщо людина виконує завдання, для якого послана в цей світ, вписується в ритм природи – життя складатиметься щасливо, і вона не хворітиме.

Ведучий 1.

На жаль, не кожна українська сім'я може похвалитися родинною хронікою бодай до шостого покоління у зворотному порядку. Хто ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким є? Цю прогалину у свідомості громадян суверенної України необхідно заповнити повноцінними знаннями, проявляючи інтерес до родинної історії, рідної мови та її генетичного найменування.

Ведучий 2.

Пропонуємо вам дослідити історію походження власного прізвища. Дякуємо за увагу!

Звучить пісня «Україна – це ти» Тіни Кароль та «Голос. Діти».

Список використаних джерел

1. Поповський А. М. Дешифр про українські прізвища : монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 300 с.
2. Тіна Кароль та Голос Діти/ Tina Karol & The Voice. Kids: Україна – це ти. URL : https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s
3. Пісня «Україно, моя Україно» Вікторії Сорочик. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PBXK80Ut5lQ>
4. Пісня «Родина» Назарія Яремчука. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2pdwTRi4V9k>
5. Словник української мови. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>

Урок української мови.

Таємниці походження нашого прізвища

Мета уроку:

- навчальна – ознайомити учнів із поняттям «антропоніміка»; поглибити знання про походження і творення прізвищ та про значення окремих прізвищ; формувати навички самостійної роботи; уміння узагальнювати, порівнювати;
- розвивальна – розвивати логічне мислення, пам'ять; культуру усного й писемного мовлення; творчі здібності та культуру мовлення;
- виховна – сприяти вихованню любові до рідного слова, повагу до людей.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Прізвище – мелодія віків, у котру вплелися перекази й легенди, розповіді й казки про добрих чарівників.

А. Коваль

Перебіг уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Перегляд уривку з комедії «Мина Мазайло» М. Куліша.

Бесіда:

- Ви впізнали цього героя? З якого це твору?
- Чому герой цього твору хоче відмовитися від свого прізвища?
- Які невдачі та негаразди у своєму житті він пов'язує із своїм прізвищем?
- Як ви гадаєте, чи може прізвище впливати на життя людини, її кар'єрне зростання?

Учитель.

Кожна людина має ім'я, яке супроводжує її протягом усього життя. Імена людей – це частина історії кожного народу. У них відображається побут, вірування, сподівання, фантазія, художня творчість народу, його історичні, господарські й культурні зв'язки.

Зі зміною епох, одних історичних формацій іншими змінювалась і система найменувань. Та система найменувань, яку ми маємо зараз у державі, тобто тричленна, – ім'я, по батькові, прізвище, не виникла раптово й одночасно, її сформовано протягом довгих віків, з одного боку, системою мови, а з іншого – юридичними нормами держави.

Вивченням власних імен людей займається порівняно молода ще наука – антропоніміка.

III. Повідомлення теми та мети уроку.

Отож, сьогодні на уроці ми познайомимось з антропонімікою, тобто будемо вивчати історію походження прізвища.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Учитель.

Антропоніміка – це галузь ономастики, що вивчає власні назви людей. До антропонімів належать особові імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми, криптоніми, а також найменування міфологічних, фольклорних і літературних персонажів.

Прізвища... Скільки їх у світі? Не злічити! Деякі прізвища дуже поширені, а є одиничні й дуже оригінальні. Переконатись у цьому можна на прикладі великого колективу людей, зокрема школи, коледжу, села, вулиці, міста. Що ж таке прізвище?

Робота з тлумачним словником.

Прізвище:

1. Найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість. «А як тебе зовуть? Я не знаю». «Яремою». «А прізвище?» «Прізвища немає!» (Шевч., I, 1963, 111); З ними прийшов і писар, по прізвищу Попович, дуже розумний і письменний (Стор., I, 1957, 251); За шоферами поставили тракториста Серьогу, на прізвище Півень (Ю. Янов., I, 1954, 63); Прізвища в них здебільшого лісові: Завовченко, Кізка, Ясен, Горленко, Кречет, Берестенко, Дубок (Крот., Сини., 1948, 13).

2. Те саме, що *прізвисько* 1. Мачуха ніколи не згадувала її ймення, а вживала яке-небудь прізвище. Прізвищ же тих мала дівчина без ліку, без кінця (Л. Янов., I, 1959, 322); Прізвище «Фабрична» так вкоренилося, що справжнє прізвище навіть забулося (Еллан, II, 1958, 8) [2].

Скласти асоціативний куц із словом «прізвище».

П – предківське,
Р – родинне, рідне,
І – історичне,
З – звучне,
В – власне,
И – індивідуальне,
Щ – щасливе,
Е – енергетичне.

Схема 1 – Асоціативний куц із словом «прізвище»

Учитель.

Діти, а як ви гадаєте, що виникло раніше: ім'я чи прізвище?

Прізвища взагалі виникли відносно недавно. Був час, коли людина мала тільки ім'я. Нам відомі лише імена видатних діячів єгипетської або старогрецької історії: Рамзес, Тутанхамон, Сократ.

Для відрізнення від іншої людини, що могла мати таке ж ім'я, часом додавали вказівку на батька (наприклад: Ахілл син Пелея, Сократ син Софроніска), або вказували, звідки ця людина походить (наприклад: Зенон з Елеї).

У Київській Русі відомі з літописів та інших пам'яток особи мали тільки імена: Олег, Святослав, Нестор – до яких для відрізнення додавали інколи назву по батькові: Давид Ігорович, Давид Святославович. Хоча вже казали Ярослав Мудрий, Володимир Великий.

Прізвища були ще тоді зайві. Лише з XIII ст. зрідка зустрічаються додані до імен назви, що їх можна розглядати як прізвища. Та це, імовірно, індивідуальні прізвища, які ще не переходили на нащадків.

Уперше з'являються в українських пам'ятках ділової мови (грамотах XIV–XV ст.) прізвища в сучасному розумінні: князь Іван Васильович Чорторійський, пан Іван Чорний та ін. Характерно, що все це прізвища людей, які належали до тодішньої суспільної верхівки, прізвища князів, власників великих земельних маєтків.

Цілком зрозуміло, чому саме в них поруч з ім'ям і назвою по батькові з'явилося прізвище. Ці люди купували і продавали свої села й інші маєтності, записували їх у спадок дітям, родичам, і ці юридичні дії потребували оформлення відповідними документами. У цей спосіб виникали (або перетворювалися з первісних індивідуальних прізвищ) справжні родові спадкові прізвища.

Незабаром така ж необхідність викликала появу прізвищ міщан. Це були люди вільні, які займалися переважно якимось ремеслом або торгівлею. У містах вони були власниками будинків, належали до так званих цехів, платили державі податки. Усе це вимагало оформлення документами, у яких, крім імені, для відрізнення від інших міщан того ж імені треба було поставити й прізвище.

Протягом XVI–XVII ст. родові прізвища було закріплено серед більшості жителів українських міст. Із тих козацьких часів походить багато українських прізвищ: Курінний, Гетьман, Куліш, Кошовий, Писар... Але є серед них і дуже дивні. А це тому, що козакам давали прізвища за їхні якісь особливі якості. Подумайте, якими рисами володіли козаки, які мали такі прізвища: Перебийніс, Непийвода, Кривоніс, Крутовус та ін.

Запорізькі прізвища виникали непередбачувано. Так, якщо хтось із запорожців скотився з ворожого насипу, то отримував прізвище Балабуха або Корж. Ще когось прозвали Голкою чи Шилом, бо він мав неабиякий талант розвідника.

Проте основна частина населення України – селяни – ще довго залишалася без зафіксованих документами прізвищ. За тодішнього суспільного ладу їм, кріпакам, прізвища не були потрібні.

Зміна настала наприкінці XVIII ст., коли на східноукраїнських землях було скасовано гетьманство (1764 р.), повністю ліквідовано рештки давнього суспільно-політичного ладу (1781 р.) та замінено його загальнодержавними

порядками, а західноукраїнськими територіями заволоділа після розділу Польщі (1772 р.) Австро-Угорщина. Було запроваджено обов'язкову військову службу як у російській, так і в австрійській арміях. Новобранців записували обов'язково на прізвище, яким ставало здебільшого давнє прізвисько (вулична кличка).

Отже, тільки наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в умовах Російської та Австро-Угорської імперій за українськими селянами було закріплено постійні родові прізвища.

Які ж джерела походження прізвищ?

Творче дослідження.

Дослідіть походження прізвищ, розподіливши їх за:

- а) іменами;
- б) місцями проживання;
- в) родом діяльності (назвами професій);
- г) рисами зовнішності;
- д) побутовими предметами.

Поясніть, чим мотивовані прізвища:

Безбородько, Білоус, Бондар, Буряк, Гончарук, Григоращ, Дмитренко, Довгошия, Дяченко, Іваненко, Каневський, Канівець, Карпенко, Кириленко, Коваль, Ковбаса, Коломиєць, Корж, Кравченко, Криворучко, Куліш, Курносенко, Кушнір, Лисий, Лобода, Максименко, Мірошник, Ноженко, Пиріг, Полтавчук, Рибак, Рудь, Сергієнко, Стельмах, Степанчук, Тесленко, Уманець, Харківець, Хоролук, Цвях, Черненко.

Ім'я	Місце проживання	Назви професій	Риси зовнішності	Побутові предмети
Григоращ	Каневський	Бондар	Безбородько	Буряк
Дмитренко	Канівець	Гончарук	Білоус	Ковбаса
Іваненко	Коломиєць	Дяченко	Довгошия	Корж
Карпенко	Полтавчук	Коваль	Криворучко	Куліш
Кириленко	Уманець	Кравченко	Курносенко	Лобода
Максименко	Хоролук	Кушнір	Лисий	Пиріг
Степанчук	Харківець	Мірошник	Ноженко	Сорока
Сергієнко		Рибак	Рудь	Цвях
		Тесленко	Черненко	

Учитель.

Походження цих прізвищ є прозорим, оскільки корінь слова допомагає встановити їх походження.

А які суфікси при утворенні цих прізвищ є більш уживаними?

(Відповіді учнів.)

Учитель.

Дійсно, ви назвали найбільш уживані суфікси. Більшість же суфіксів, за допомогою яких утворено українські прізвища, можна поділити на три групи за значенням.

Перша група.

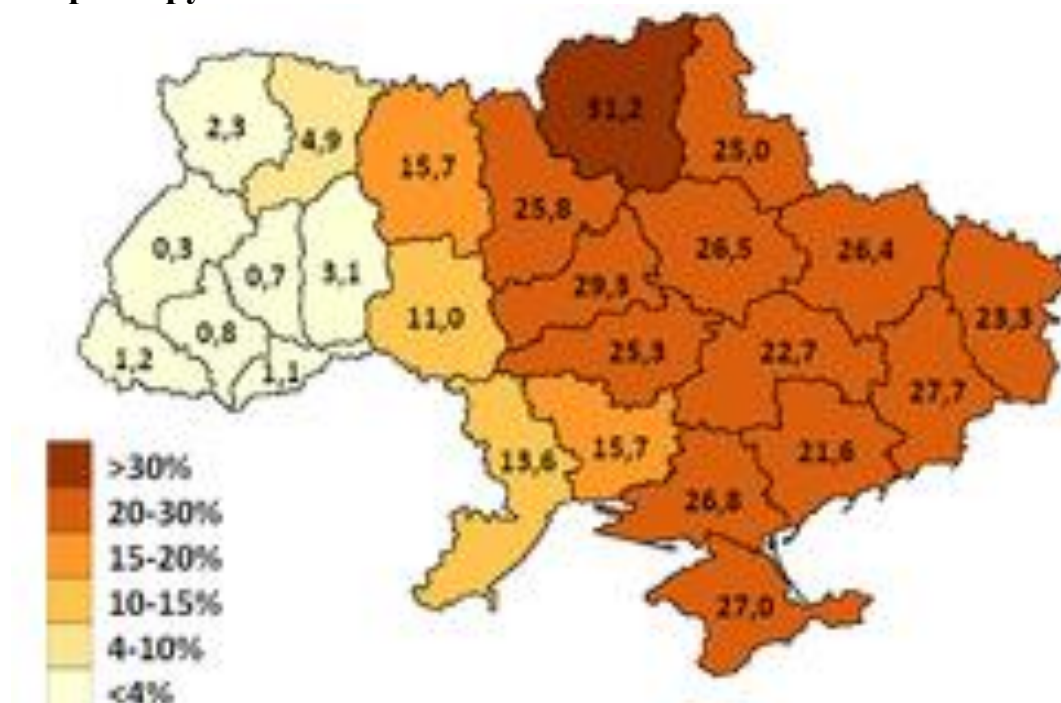

Схема 1 – Поширеність прізвищ на *-енко, -єнко* серед українців [1]

Перша і найпоширеніша група – це патронімічні, тобто суфікси, які вказують на батька, діда (предка) особи. Це суфікси: *-енк-, -єнк-* (Даниленко), *-ук, -юк* (Данилюк, Дмитрук, Петрук), *-ич, -ович* (Данилович, Петрич), *-ів* (Данилів, Леськів, Петрів), *-ок* (Андрюшок, Клименок), *-аш, -яш* (Андріяш, Григораш), зменшувально-пестливі суфікси *-ець, -єць, -сь, -ик, -ко* (Данилець, Данилик, Данилко, Петрусь, Петрик).

Друга група.

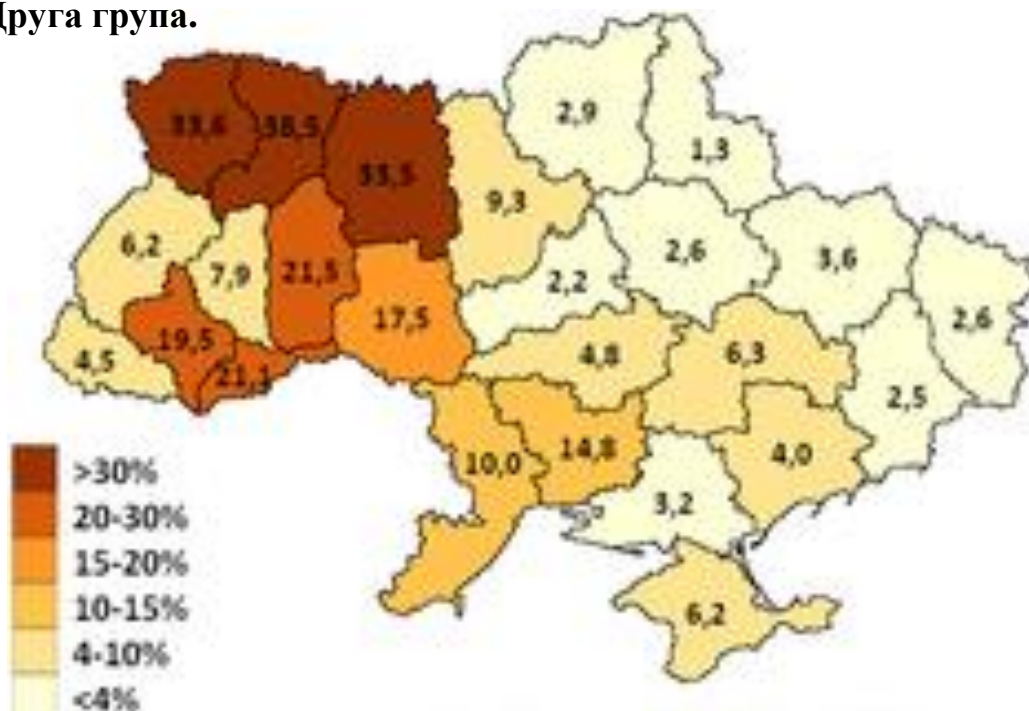

Схема 2 – Поширеність прізвищ на *-ук, -юк* серед українців [1]

Друга група – це суфікси, які вказують на професію чи характерну дію, від назви якої й пішло прізвисько людини. Наприклад: *-ай* (Тягай, Бугай), *-ан*

(Рубан, Мовчан), **-аль** (Скрипаль, Коваль), **-ар** (Кобзар, Кухар), **-ач** (Копач, Ткач), **-ій** (Плаксій), **-ло** (Трясило, Покотило), **-йло** (Нечитайло), **-ник** (Мельник, Колісник), **-ун** (Прядун, Ковтун), **-яр** (Маляр). До цих прізвиськ (або вже прізвищ) згодом могли додавати нові суфікси, які утворювали вже нове прізвище, наприклад: Палійчук, Кобзаренко.

Третя група.

Схема 3 – Поширеність прізвищ на **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** серед українців [1]

Третя група – форманти, які вказують на місце проживання або походження людини: **-ський**, **-цький** – шляхетські прізвища (Вишневецькі, Шептицькі, Острозькі, Хмельницькі) вказували на родовий маєток, власність, а у простих людей – звідки вони прийшли чи де народились (Полтавський, Хорольський, Цибулівський, Горохівський, Уманський); у деяких випадках – **-ець**, **-ець** (Канівець – з Канева, Коломієць – з Коломиї); **-ий**, якщо в корені назва географічного об’єкту (Яровий, Гайовий).

Творча лабораторія.

Утворіть українські прізвища від вказаних професій за допомогою різних суфіксів.

Фото	Назва професії (роду занять)	Варіанти прізвищ
	Бондар	

	<p>Гончар</p>	
	<p>Косар</p>	
	<p>Мірошник, мельник</p>	
	<p>Коваль</p>	
	<p>Кравець</p>	
	<p>Кобзар</p>	

	<p>Стельмах</p>	
	<p>Тесляр</p>	
	<p>Ткач</p>	
	<p>Чабан</p>	
	<p>Чумак</p>	
	<p>Швець</p>	

Евристичне спостереження.

Дослідіть походження зазначених прізвищ, розподіливши їх у дві колонки: українського і неукраїнського походження:

Данилець, Коваленко, Кузнецов, Сенкевич, Потєбенько, Муромцев, Зварич, Федоров, Івашкевич, Фучик, Палій, Лановий, Міклошич, Приймак, Дідух, Кравчук, Сало, Авербух, Беркович, Блюменталь, Мотрієнко, Столярчук,

Гінзбург, Гордон, Уманець, Сокіл, Горобець, Драгунський, Заремба, Вовчук, Нетудихата, Аркадьєв, Абрамов, Будяк, Сковорода, Глухих, Ісаєв, Писар, Кухарчук, Бучинський.

Прізвища українського походження	Прізвища неукраїнського походження
Данилець	Кузнецов
Коваленко	Сенкевич
Потебенько	Муромцев
Зварич	Федоров
Палій	Івашкевич
Лановий	Фучик
Приймак	Міклошич
Дідух	Авербух
Сало	Беркович
Мотрієнко	Блюменталь
Столярчук	Гінзбург
Уманець	Гордон
Сокіл	Драгунський
Горобець	Заремба
Вовчук	Аркадьєв
Нетудихата	Абрамов
Будяк	Глухих
Сковорода	Ісаєв
Кухарчук	Бучинський

Творча лабораторія.

Пригадайте і запишіть по 5-6 прізвищ відомих українських композиторів, художників. Складіть із ними складнопідрядні, складносурядні або безсполучникові речення.

Учитель.

Цікаві факти з життя прізвищ. А чи знали ви, що...

1. Українське прізвище – одне із найстаріших у Європі.
2. У XVII столітті мало не всі українці мали прізвища. Для порівняння – простий люд Франції отримав прізвища лише на початку XIX століття завдяки указу імператора Наполеона I.
3. Однією з найдавніших у Європі була числова система назв. Звідси прізвища Первак, Третяк, які вказували на порядок народження.
4. Більше 70 прізвищ походить від слова бог: Божич, Богачик, Божа, Богун, Богуцький, Божик, Богонос, Богомаз, Божар, Молибога та ін.
5. Найпопулярнішими українськими прізвищами є Шевченко, носіїв якого налічують понад 158 тисяч, та Мельник – з таким прізвищем живуть більш як 155 тисяч українців. До найпоширеніших українських прізвищ належить і Коваленко – їх понад 133 тисячі.
6. Найпопулярнішими прізвищами у країнах світу є:
 - в Англії та США на першому місці Сміт,
 - у Польщі – Новак,

- у Німеччині – Мюллер,
- в Італії – Россі,
- в Іспанії – Гарсія,
- у Швеції – Карлссон,
- у В'єтнамі – Нгуен,
- у китайців майже 100 мільйонів носять прізвище Лі. Причому в багатьох воно збігається з ім'ям.

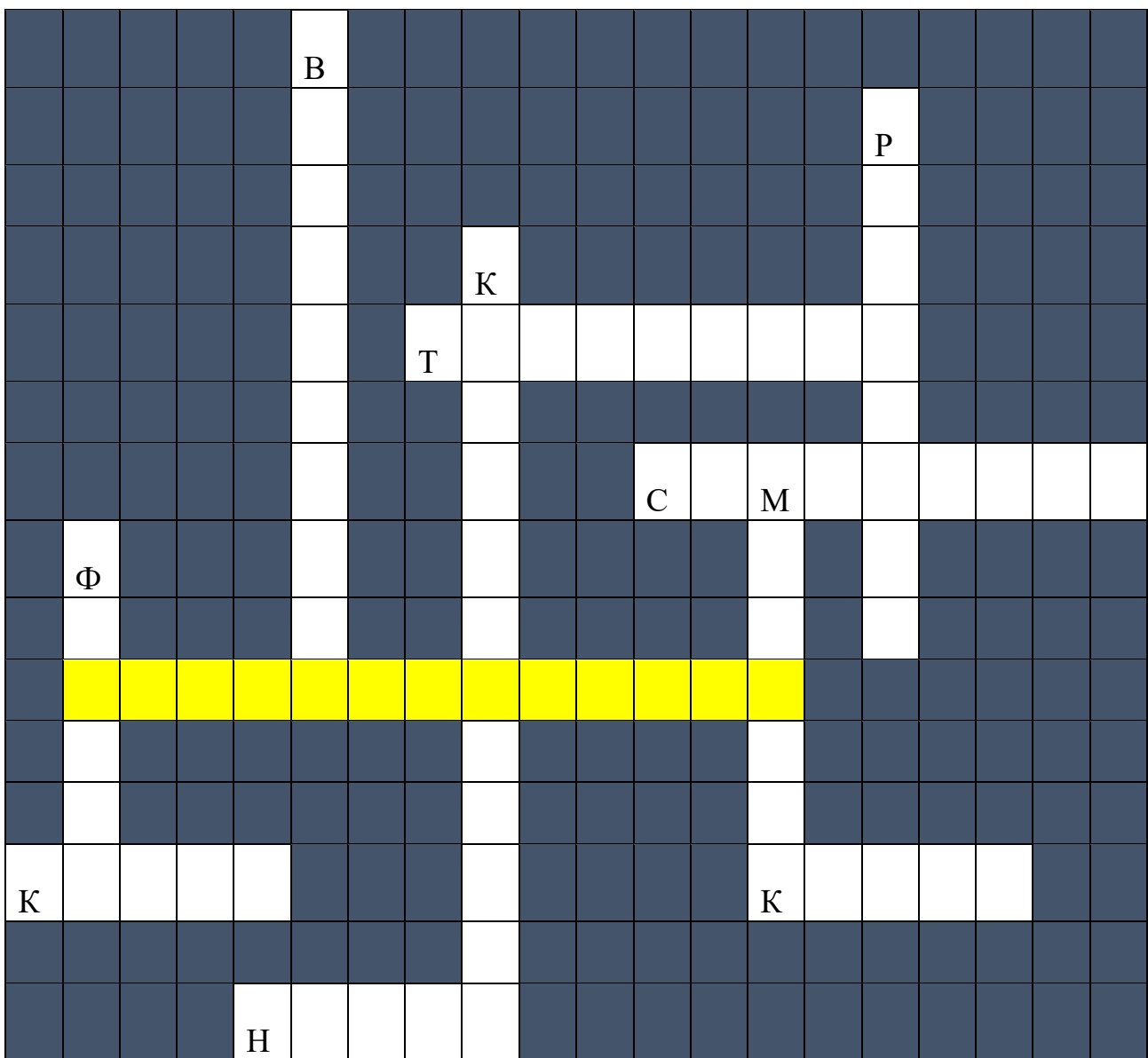
7. Актор Джеймс Белуші вважає, що його прізвище споріднене з назвою печеного виробу біляш, пишається цим.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Розгадування кросворда. Робота в парах.

Ключове слово: назва розділу мовознавства, що вивчає власні назви.

Кросворд «Хто швидше згадає прізвище?»

По вертикалі:

Прізвище письменника, що походить від чоловічого імені «Франк» (Франко).

Прізвище письменника, що походить від назви професії «винник» або «винороб» (Винниченко).

Прізвище письменника, що походить від слова «коцюба», тобто палиця, що слугує для змішування палива в печі (Коцюбинський).

Прізвище письменника, що походить від прізвиська «Рудий» (Рудченко).

Прізвище письменника, що походить від жіночого імені Меланія або від імені Малий, яке давали новонародженим (Маланюк).

По горизонталі:

Прізвище письменника, що пов'язане зі словом «тубілець», тобто корінний мешканець певної землі (Тобілевич).

Прізвище письменника, що походить від чоловічого імені «Симон» (Симоненко).

Прізвище письменника, що походить від назви професії «косар» або людини, яка виготовляє чи заточує коси (Косач).

Псевдонім письменника, справжнє прізвище якого походить від єврейського імені Леві (Нечуй).

Прізвище письменника, що походить від назви страви, поширеної в Україні (Куліш).

VI. Підсумки уроку.

Що вам сподобалось на уроці?

Що нового ви дізналися про прізвища?

Якими вміннями і навичками оволоділи?

VII. Оцінювання знань, коментування оцінок.

VIII. Домашнє завдання.

Напишіть твір-роздум на тему: «Що цікавого я дізнався (дізналась) про походження українських прізвищ».

Список використаних джерел

1. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К.: Наук. думка, 1966. 217 с.
2. Прізвище. Словник української мови в 11 томах. URL : <https://slovnuk.me/dict/sum/%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5>
3. Бондарство. URL: <http://surl.li/nmyru>
4. Давні українські професії. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-davni-ukra-nski-profesi-34544.html>
5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К. : Наук. думка, 1966. 217 с.
6. Сатанівський млин. URL: <http://surl.li/nrydn>
7. Таємниця походження кобзи-бандури. URL: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/12/blog-post_15.html
8. Чумаки: таємниці промислу. URL: <https://viche.ck.ua/interesting/chumaky-tayemnyczy-promyslu/>
9. Швець, професія. URL: <http://surl.li/nptfx>
10. Як розвивається швейна майстерня в Усть-Путильській громаді. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/89168/>
11. Турнір косарів на Волині. URL : <https://www.volynpost.com/news/18611-turnir-kosariv-na-volyni-foto-video>
12. Урок: «Звуки та кольори природи». URL : <https://vseosvita.ua/lesson/zvuky-ta-kolory-pryrody-468787.html>
13. Гончар Іван Іванович. URL : <http://bukcentre.cv.ua/index.php/narodni-majstri/2775-gonchar-ivan-ivanovich.html>

Урок української мови.

Звідки походять наші прізвища

Мета: поглибити знання учнів про походження прізвищ, про їх значення; формувати навички самостійної роботи учнів, уміння узагальнювати, порівнювати; розвивати інтерес до історії роду, логічне мислення; виховувати почуття любові до рідної мови, бажання знати своє походження.

Обладнання: презентація.

Перебіг уроку

Наше прізвище – це живе слово, пам'ять народу.
І якщо одне прізвище не несе в собі історію роду,
то всі разом становлять історію народу.

К. Сіренко

I. Організаційний момент.

II. Мотиваційний етап.

Вчитель.

Скільки на світі прізвищ? Відповісти на це запитання дуже складно. Деякі з них поширені, а є незвичайні, дуже оригінальні. Звідки походить наше прізвище? Якою була історія його виникнення? Хто ті люди, що першими отримали його? Як змінювалися прізвища протягом свого існування? Переконана, кожен із нас хоча б раз у житті задумувався над цими питаннями. Адже знати походження свого прізвища – значить знати історію свого роду. А знати історію свого роду – поважати своє минуле.

Відповіді на ці запитання дає антропоніміка.

Робота з епіграфом (учні пояснюють, як розуміють слова К. Сіренко).

III. Основний етап.

Випереджувальне завдання (учні з'ясували лексичне значення слів «антропоніміка», «антропонім»).

Словникова робота.

Антропоніміка – це розділ мовознавства, що вивчає антропоніми.

Антропонім (із грецької) – власна назва: особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім.

Учень читає вірш.

Яких тільки прізвищ у світі нема:
І Вечір, і Ранок, Мороз і Зима.
Хоробрий мисливець із вовком змагався,
На все життя потім Убийвовком звався.
Сміливий – Орел, а чи Сокіл, чи Тур,
Якщо полохливий, то Заєць чи Щур.
Був добрий – то Голуб, Добрий, Добродій,
А хитрий – то Лис, чи Хитрун, чи Крутій.
Індик – гордовитий, а Півень – хвастун.
Був хлопець смішливий – назвали Чмихун.
Невідомий автор

Вчитель.

То ж якими були джерела утворення прізвищ?

Повідомлення учнів.

1. Матеріалом для творення українських прізвищ були чотири основні джерела:

а) імена;

б) назви місця проживання чи походження;

в) назви постійного заняття (професії);

г) індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія прізвища.

2. Прізвища, утворені від імен.

Основою для творення українських прізвищ стало понад двісті власних імен.

Найпоширенішим було ім'я *Іван*, від якого виникло до 130 прізвищ.

Наприклад:

Іванів, Іванків, Іванців, Івасів, Іваськів, Івашко, Івашків, Івахів, Іванусів, Янів, Янків, Яськів, Іваницький та інші. Від жіночих імен прізвища творилися рідше. Наприклад: *Вірич, Горпинич, Гасюк, Маланчин, Одокієнко, Ольжич*.

Вчитель.

Назвіть своїх однокласників, прізвища яких утворені від імен.

Відповіді учнів.

Лавріненко, Мелешко, Самойленко, Тимченко.

3. Прізвища, утворені від назви місця проживання чи походження.

Ще одним джерелом виникнення прізвищ була назва місцевості, де проживав або звідки походив основоположник роду: села, міста, річки, озера, гори, поля, лісу, лану, гаю, луку, саду: *Польовий, Лісовий, Гайовий, Лановий, Луговий, Горовий, Річковий, Садовий* та інші.

Вчитель.

Чи є у нашому класі такі прізвища?

Відповіді учнів.

Самарський, Горова.

4. Прізвища, утворені від назви постійного заняття (професії).

До цієї групи належать прізвища *Кушнір, Коваль, Шинкаренко, Мельник, Бондаренко* і т. п. Деякі прізвища походять від жартівливих прізвиськ людей того чи іншого ремесла. Наприклад: *Козоріз, Козолуп, Тягнишкіра, Мукосієнко, Шклобій*.

Вчитель.

Назвіть подібні прізвища ваших однокласників.

Відповіді учнів.

Бондарчук, Дяченко, Кравченко, Мішуровська, Титаренко.

5. Прізвища, що називають індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія прізвища.

Такі прізвища могли вказувати на якусь рису зовнішності або вдачі першого носія. Спочатку виникали прізвиська, а згодом – прізвища. Наприклад: *Крикун, Скороход, Білоус, Мовчан, Білоножко, Цокало, Шокало, Буркун, Мирний, Глухий* та ін.

Вчитель.

Чи є серед ваших знайомих люди з такими прізвищами?

Відповіді учнів.

Дубина, Гордієнко, Правдюк, Задирака, Дума, Моторний, Білий.

6. Вікторина «Вгадай прізвище».

1. Назвіть три українські історичні пісні, у яких згадано прізвища.

(«Ой Морозе, Морозенку», «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко», «Максим козак Залізник», «Ой на горі та й жінці жнуть», «Гаєм, гаєм зелененьким», «Чи не той то хміль?»).

2. Укажіть 5 прізвищ, утворених від жіночих імен.

(*Горпинич, Маланчин, Ганусяк, Марусяк, Ганенко*).

3. Назвіть справжні прізвища відомих українських письменників, псевдоніми яких вказані нижче:

Кобзар, Леся Українка, Каменяр, Марко Вовчок, Карпенко-Карий, Остап Вишня.

(*Т. Г. Шевченко, О. П. Косач, І. Я. Франко, М. О. Вілінська, І. К. Тобілевич, П. М. Губенко*).

4. Назвіть прізвища українських гетьманів, яких згадано в українській народній пісні «Ой, на горі та й жінці жнуть».

(*Дорошенко, Сагайдачний*)

5. Хто є авторами гімну України?

(*П. Чубинський, М. Вербицький*)

6. Назвіть прізвище гетьмана, який є автором першої конституції України.

(*Орлик*)

7. Назвіть прізвище народного месника, який тричі був ув'язнений у Кам'янець-Подільській фортеці.

(*Кармелюк*)

8. Укажіть прізвище української поетеси, яку порівнюють із давньогрецькою Сапфо.

(*Чурай*)

7. Рубрика «Цікаво знати».

Вчитель.

Найпоширеніші прізвища в Україні – Бойко, Бондаренко, Коваленко, Мельник, Ковальчук, Кравченко, Олійник, Ткаченко, Шевченко.

Найпопулярнішими прізвищами в країнах Європи є: у Польщі – Новак, у Німеччині – Мюллер, в Італії – Россі, а Англії – Сміт, а в Іспанії – Гарсія.

IV. Підбиття підсумків.

Наш захід добігає кінця.

Пам'ятайте: наймилозвучніше прізвище можна зганьбити поганими вчинками, а звичайне – зробити незабутнім для людей. Тож прославляйте його гарними справами. Адже не прізвище прикрашає людину, а людина прізвище.

Учень читає вірш:

Ким наші прадіди були,
Нам прізвища розповіли.
У кожному класі, в кожній школі
Кравців і Гончарів доволі.
Шевців, Ткачів і Бондарів,
Килимників і Стельмахів,
Кушнір є, Линник, Золотар,
Котляр, Тютюнник і Ківшар.
Хто шив взуття, прозвали Швець,
Котли виготовляв Котляр,
А ківшик для води – Ківшар,
Кушнір кожухи добре шив,
А Стельмах дерево різьбив,
Для сала бодню збив Бодняр,
Горшки випалював Гончар.
Трудились з ранньої зорі
Землі твоєї трударі.

Невідомий автор

Семез Л.

Урок української мови.

Моє прізвище – моя гордість

Мета: поглибити знання про прізвища, за допомогою застосування дослідницької технології в навчанні формувати досвід дослідницької роботи в пізнавальній діяльності, розвивати інтелектуальні здібності та творчий потенціал, формувати активну, компетентну і творчу особистість.

Тип уроку: урок-дослідження.

Обладнання: підручник, мультимедійний комплекс, словники.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчання.

Національний словник прізвищ складається у кожного народу протягом багатьох століть. Історія українських прізвищ складна і довготривала. Це жива нитка, що зв'язує нас із нашим родом, нашим народом, з нашою землею, культурою, мовою.

Прізвище людини вже давно стало предметом багатогранних досліджень, адже це надзвичайно цікавий предмет для вивчення у різних контекстах: з точки зору походження, вживання, використання письменниками у художніх творах, із семантичного погляду (що означає), як часто зустрічається серед відомих людей, які і як утворюються форми тощо.

На сьогоднішньому уроці ви матимете змогу подивитися на своє прізвище по-новому, розкрити його суть, дізнатися багато незнайомого і несподіваного.

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Бесіда.

Чи завжди в українців були прізвища?

Відомо, що в Київській Русі застосовували лише прізвиська, проте через необхідність окреслити власність з'явилися родові прізвища, які мали спочатку переважно багаті люди – купці, бояри, магнати, власники земель. Проте вже в XVII ст. ледь не всі українці мали власні прізвища, щоправда вони часто трансформувалися, на їхній основі могли бути створені нові прізвища. Наприклад, син людини з прізвищем Коваль міг отримати прізвище Коваленко (син Коваля). Багато прізвищ з'явилися в часи Запорозької Січі, оскільки при вступі у Січ козак змінював своє старе прізвище на нове. Стабільності прізвища набули лише в XIX ст.

Поширеною також була заміна старих прізвищ на аристократичний (шляхетсько-панський) лад. Паралельно співіснували офіційні прізвища та неофіційні прізвиська, які знаходили своє відображення в українській діловій та художній літературі.

Яке українське прізвище, на вашу думку, найуживаніше?

Найпопулярніше українське прізвище – Шевченко, налічують 158 тисяч носіїв. Це прізвище відфахового походження, така його поширеність свідчить про популярність цієї професії. На другому місці прізвище Мельник, його носіїв нараховують більш ніж 155 тисяч. Поширене і прізвище Коваленко, близько 133 тисяч представників. Багато, понад 100 тисяч осіб, серед українців і людей із прізвищами Бондаренко, Ткаченко, Бойко, Кравченко, Ковальчук.

Як гадаєте, чому найбільше українських прізвищ, що походять від професій? Це *Боднар, Кравець, Мельник, Швець* і похідні – *Боднаренко, Кравченко, Мельничук, Шевчук, Шевченко* тощо.

Ведмідь, Вовк, Заєць, Лисиця. Чому так багато прізвищ, які походять від назв тварин?

Навмисне давали прізвиська, які походять від страшних та грізних тварин, яких боялися. Усе для того, щоб відвернути нечисту силу. Звідси й походять прізвища Вовк, Ведмідь. А якщо хотіли підкреслити розум чи хитрість, то називали Сова, Лисиця. Прізвисько ще давали людям, схожим на відповідну тварину зовнішньо чи характером, наприклад, Заєць, бо боягуз. Так само є багато прізвищ, що походять від рослини – їх або використовували в їжу, або жили поблизу від них, або були чимось схожими на ці рослини. Як от Дуб, Калина.

Придумуючи прізвисько, звертали увагу на все і виокремлювали щось найпримітніше. Ось, до прикладу, перелік прізвищ, які походять від зовнішнього вигляду – Білий, Нечупара. А від звичок чи яскравих ознак характеру – Бабій чи Мовчан. За знаряддями праці, які використовував чи виготовляв предок – Кочерга, Лопата; одягу, який одягав чи шив – Чоботенко; харчів, які вмело готував чи любив їсти: *Борщ, Вареник, Галушка, Голубець, Каша, Мамалига*. Цікаво, що прізвища *Козак, Козаченко, Козакевич* можуть походити або від предка-козака або ж від слова “тарган”, якого теж колись називали “козаком”. А

суфікс **-ук, -енко** може вказувати, що це прізвище дали синові. Наприклад, Іванчук – син Івана, Тимошенко – син Тимоша, Пономаренко – син пономаря, Шевченко – син шевця, Порошенко – пішло від слова «порох», ймовірно, малось на увазі – син того, хто мав справу з порохом. А чи знаєте ви якісь кумедні прізвища?

До речі, практично усі прізвища, що складаються з двох основ, теж походять від козаків. Це такі як Гонихмара, Непийвода, Варивода тощо.

Понад 22 тисячі українців, згідно з даними онлайн-карти прізвищ, мають прізвище Середа, 376 українців – Неділя. А як виникли прізвища на честь днів тижня?

Якщо прізвище – це день тижня, то предок, скоріш за все, народився саме в цей день.

Чи можна за прізвищем визначити, звідки воно походить?

Так. За суфіксами можна говорити про регіон походження. До прикладу, для західних регіонів притаманні прізвища із суфіксами **-ук, -юк, -ів**, як-от *Вінтонів, Кравчук, Романюк*. У східних регіонах дуже поширений суфікс **-енко**: *Гончаренко, Литвиненко, Порошенко*.

Яка наука вивчає прізвища? До якого фахівця можна звернутися, щоб розшифрувати походження свого імені й прізвища?

Загалом наука про походження власних назв називається «ономастика». А походженням прізвищ та імен вивчає антропоніміка.

Які законодавчі акти регулюють надання імені, прізвища, зміну імені, прізвища в Україні?

Прізвище та ім'я надають людині при реєстрації її народження. Прізвище – родове найменування особи, яке разом із особистим іменем індивідуалізує людину [1].

Юридичні питання, пов'язані з наданням імені або змінами імені та прізвища, регулює законодавство України, зокрема «Кодекс про шлюб та сім'ю України» (1994), «Положення про порядок розгляду клопотань про переміну громадянства України, прізвищ, імен, по батькові» (1994), «Сімейний кодекс України» (2004).

Згідно з «Сімейним кодексом України», прізвище дитині дають таке ж, як і в батьків. Якщо мати, батько мають різні, прізвище дитини визначають за їхньою згодою. Батьки, які мають різні прізвища, можуть надати дитині подвійне, утворене внаслідок з'єднання їхніх двох. Дитину називають за згодою батьків. Ім'я дитини, народженої жінкою, котра не перебуває у шлюбі, у випадку відсутності добровільного визнання батьківства, визначається матір'ю дитини. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько [2].

Правильне написання імені дитини, прізвища, по батькові важливе при отриманні паспорта громадянина України, що має правове і соціально-культурне значення.

Варто пам'ятати, що в наданні імені своєрідно простежується національна самосвідомість, отже, духовний діалог поколінь Роду.

Тож сьогодні на уроці спробуємо дослідити походження прізвищ, їх значення, географію вживання, особливості правопису.

Перегляд презентації за посиланням: «Моє прізвище – моя гордість»,

<https://youtu.be/RBRF-5ECUwk> .

Алгоритм дослідження.

Учні об'єднуються в 4 групи, відповідно до мотивації свого прізвища (протягом уроку всі завдання виконують у групах; відповідає спікер, який на різних етапах уроку новий):

Схема 1 – Мотивація прізвищ

(Учні отримали деякі завдання для виконання вдома, підготували необхідні матеріали, учитель як тьютор пропонує можливі варіанти відповіді на прикладі паралельного дослідження свого прізвища.)

Робота в групах за завданнями.

Блок 1 (семантичний).

Пояснити мотивацію прізвищ, носіями яких є учні групи. Дослідити семантику (зокрема, Киченко від слова «кич» – це чубчик у козаків, яким вони вихвалялися та який загортали за ліве вухо. Подібні зачіски говорили про відвагу в боях, страшили ворогів більше шабель. А ще кич – сніжна погода, заметіль. Народжений у таку пору, вірогідно, і був названий Кич, його ж син (**-енко** – син такого-то, маленький) став Киченко. Син, народженого в сніжну вітряну погоду).

Дослідити словотвір: основа, за допомогою якого суфікса утворене прізвище, що означає (наприклад, **-енко** переважно мають значення «син», на зразок іменної чи іншого роду форми: Василенко – син Василя, Гриценко – син Гриця, Стеценко – син Стецька, Стесенко – син Стеська, Гончаренко – син Гончара тощо).

Використовуючи підготовлені вдома матеріали, коротко розкажіть географію вживання свого прізвища (як приклад відповіді, про походження в прізвищах суфіксів **-енко** та **-енко** з Наддніпрянщини згадується переважно з часів козаччини, фіксують латино-польські писемні пам'ятки із західноукраїнської території в першій половині XV ст.

Прізвища з суфіксом **-енко** є документально зафіксованими на Лемківщині по обидва боки Карпат, як у сучасній Польщі, так і в сучасній Словаччині ще у XVIII столітті, в північній (галицькій) частині Лемківщини.

Іншим нетиповим для загального переконання місцем проживання носіїв прізвищ на **-енко** є вже крайня північна межа Підляшшя – української етнічної території в сучасній Польщі.

Чи знаєте ви географічні назви, які містять ваше прізвище або походять від нього? Наведіть приклади.

За допомогою домашніх заготовок розкажіть про використання вашого імені в художніх творах, усній народній творчості. Наведіть приклади.

Чи є серед носіїв вашого прізвища відомі люди?

Блок 2 (правописний).

Особливості правопису й відмінювання прізвищ (робота з таблицями 1, 2).

Відмінювання прізвищ. Опрацювати матеріал таблиці 1, провідміняти своє прізвище.

Слово вчителя.

Українські прізвища дуже різноманітні за джерелами виникнення і граматичною будовою. Прізвища належать до іменників, але за походженням, будовою та особливостями відмінювання їх ділять на дві групи:

а) прізвища іменникового типу: *Гнатюк, Довженко, Кравченко, Ломака, Паляниця, Швець*;

б) прізвища прикметникового типу: *Береговий, Головатий, Кривенька, Пилипий, Садова*.

Опрацювання з учнями матеріалу таблиці 1 (спроєктовано на дошці в програмному забезпеченні Mozabook).

Серед прізвищ (антропонімів) іменникового походження відомі утворення чотирьох відмін. Проте іменникові прізвища відмінюються лише за зразком I та II відмін відповідної групи: твердої, м'якої, мішаної.

Відмінювання прізвищ	
Закінчення прізвища	Відмінювання
Як іменники I відміни	
Чоловічі та жіночі прізвища на -а, (-я)	Чоловічі і жіночі прізвища, незалежно від способу творення, мають однакові відмінкові закінчення: тверда група – <i>Сердега, Сердеги, Сердезі...</i> ; м'яка група – <i>Паляниця, Паляниці, Паляницю...</i> ; мішана група – <i>Тараща, Тараці, Таращу...</i>

	<p><i>Увага!</i> Відповідно до фонетичних правил української мови, приголосні основи з, к, х у давальному та місцевому відмінках змінюються на з, ц, с: <i>Муха – Мусі, Осика – Осичі, Кривега – Кривезі, Солоха – Солосі, Мишуга – Мишузі, Нудьга – Нудьзі, Здоровега – Здоровезі, Заволока – Заволоці, Дробаха – Дробасі.</i></p> <p>Прізвища типу <i>Гайдученя, Зубеня, Немовля</i>, що походять від іменників IV відміни, відмінюємо за типом I відміни (разом зі зміною наголосу вони втрачають суфікс -ат, -ят): <i>Василь Немовля – Василеві Немовлі</i> (хоч немовля – немовляті), <i>Гайдучені, Зубені.</i></p>
Як іменники II відміни	
Прізвища на <i>-ко, -о, -енко</i> , приголосний	<p>Чоловічі прізвища відмінюються як іменники II відміни відповідної групи:</p> <p>тверда група – <i>Кравченко, Кравченка, Кравченкові (-у)...</i>;</p> <p>м'яка група – <i>Буревій, Буревія, Буревієві (-ю)...</i>;</p> <p>мішана група – <i>Дорош, Дороша, Дорошеві (-у)...</i></p> <p><i>Увага!</i> Жіночі прізвища цього типу не відмінюють: <i>Тетяна Карпенко – Тетяни Карпенко, Тетяні Карпенко; Світлана Пиляй – Світлани Пиляй, Світлані Пиляй; Марина Драч – Марини Драч, Марині Драч.</i></p>
<i>Зауваження щодо відмінювання прізвищ іменникового типу II відміни</i>	
Не відмінюють українські прізвища на зразок Півторадні, Леле, псевдоніми Ле, Трублаїні.	
За відмінювання відбувається типове для загальних назв чергування:	<p>Голосні о, е чергуються в закритому складі з і: <i>Біловіл – Біловола, Сивокінь – Сивоконя, Кіт – Кота, Корінь – Кореня, Перебийніс – Перебийноса.</i></p> <p>АЛЕ в деяких прізвищах буква і зберігається й у відкритому складі: <i>Куліш – Куліша</i> (хоч куліш – кулешу), <i>Кисіль – Кисіля</i> (хоч кисіль – киселю), <i>Чміль – Чміля, Чіп – Чіпа.</i></p> <p>Голосні о, е чергуються з нульовим звуком (випадання о, є): <i>Гачок – Гачка, Довженок – Довженка́</i> (пор. <i>Довженко – Довженка</i>), <i>Жайворонок – Жайворонка, Задніпрянець – Задніпрянка, Кривень – Кривня, Майстер – Майстра</i> та ін. Якщо ж такі прізвища не мають спільнозвучної загальної назви, то ці голосні в них не випадають під час відмінювання, тому що послабитися зв'язок відмінкових форм із вихідною формою прізвища: <i>Белей – Белея, Белеєві, Белеєм...; Гелетей – Гелетея, Гелетееві, Гелетеем...; Гутор – Гутора, Гуторові, Гутором...</i></p> <p>У прізвищах <i>Жнець, Швець</i> не відбувається перестановки голосного е: <i>Жнець – Жнеця, Жнецем</i> (хоч жнець – женця, женцем), <i>Швець – Швеця, Швецем</i> (хоч швець – шевця, шевцем).</p> <p>Не випадає е у прізвищі <i>Чернець – Чернеця</i> (хоч чернець – ченця), <i>Мудрець – Мудреця, Перець – Переця, Шершень – Шершеня</i>; а також у чеських і польських прізвищах: <i>Гашек – Гашека, Гавлічек – Гавлічека, Вільчек – Вільчека.</i></p>

<p>Чоловічі прізвища типу <i>Рево, Гомоляко, Задирако, Шакало, Сороко, Скибо</i></p>	<p>Ці прізвища іноді безпідставно вважають невідмінюваними, їх слід відмінювати за парадигмою II відміни: <i>Іван Задирако (Рево, Скибо, Сороко, Шакало) – Івана Задирака (Рева, Скиба, Сорока, Шакала), Іванові Задираку (Ревові, Скибові, Сорокові, Шакалові)</i> тощо.</p>
<p>Прізвища із суфіксом <i>-ин</i>, утворені від назв осіб за національністю та етнічним походженням: <i>Литвин, Турчин, Угрин, Русин, Сербин, Волошин</i></p>	<p>Ці прізвища належать до іменникових, а не прикметникових прізвищ, тому в орудному відмінку мають закінчення -ом: <i>Литвином, Турчином, Угрином, Русином, Сербином, Волошином.</i></p> <p><i>Увага!</i> Жіночі прізвища, утворені від назв осіб за національністю та етнічним походженням, не відмінюють: <i>Олену Литвин, Ірини Турчин, Марією Сербин.</i></p>
<p>Прізвища на <i>-р</i> належать до трьох груп, і їх відмінюють як відповідні іменники</p>	<p>Тверда група – усі прізвища, окрім тих, що мають суфікс -ар (-яр): <i>Вихор – Вихора, Вихорові (-у), Вихором...;</i> <i>Кушнір – Кушніра, Кушнірові (-у), Кушніром...;</i> <i>Кочур – Кочура, Кочурові (-у), Кочуром...</i></p> <p>М'яка група – прізвища із суфіксом -ар, -ир: <i>Кобзар – Кобзаря, Кобзареві (-ю), Кобзарем...;</i> <i>Паламар – Паламаря, Паламареві (-ю), Паламарем...;</i> <i>Пушкар – Пушкаря, Пушкареві (-ю), Пушкарем...;</i> <i>Пузир – Пузиря, Пузиреві (-ю), Пузирем...</i></p> <p>АЛЕ прізвища <i>Гайдар, Гончар</i>, як винятки, відмінюють за типом твердої групи: <i>Гайдар – Гадара, Гайдарові; Гончар – Гончара, Гончаром.</i></p> <p>Мішана група – прізвища із суфіксом -яр: <i>Діхтяр – Діхтяра, Діхтярові (-у), Діхтярем...;</i> <i>Маляр – Маляра, Маляріві (-у), Малярем...;</i> <i>Школяр – Школяра, Школяріві (-у), Школярем...</i></p> <p><i>Увага!</i> У родовому відмінку прізвища на -р мають ті самі закінчення, що й загальноживані слова, від яких їх утворено: <i>Кушнір – Кушніра, Бондар – Бондаря, Скляр – Скляра, Тесляр – Тесляра.</i></p>
<p>Прізвища на <i>-ишин (-їшин), -ин, -ін, (-їн)</i></p>	<p>Чоловічі прізвища відмінюють як іменники II відміни: <i>Василишин – Василишина, Василишинові (-у)...;</i> <i>Бондаришин – Бондаришина, Бондаришинові (-у)...;</i> <i>Савин – Савина, Совинові (-у)...</i></p> <p>Чоловічі прізвища в орудному відмінку вживають із закінченням -им: <i>Василишиним, Бондаришиним, Савиним.</i></p> <p>Жіночі прізвища можуть бути невідмінюваними й відмінюваними за прикметниковим типом: <i>Людмила Савин – Людмили Савин;</i> <i>Людмила Савина – Людмили Савиної.</i></p>
<p>На відміну від однозвучних загальних назв, що мають у родовому відмінку однини закінчення <i>-у (-ю)</i>, прізвища в цьому відмінку закінчуються на <i>-а (-я)</i>: <i>Вітер – Вітра, Сніг – Сніга, Борщ – Борща, Мед – Меда, Мороз – Мороза</i> (пор. вітер – вітру, сніг – снігу, борщ – борщу, мед – меду, мороз – морозу).</p>	

За типом II відміни змінюють чоловічі прізвища типу *Піч, Рись, Розкіш*, утворені від іменників жіночого роду III відміни:

Піч – *Піча, Пічеві* (-у), *Пічем...* (хоч *піч* – *пéчі, пéчі, пі́ччю...*);

Рись – *Ріся, Рісеві* (-ю), *Рисем...* (хоч *рись* – *рісі, рісі, ріссю...*);

Розкіш – *Розкоша, Розкошеві* (-у), *Розкошем...* (хоч *розкіш* – *ро́зкоші, ро́зкоші, розкі́шшю...*).

Таблиця 1 – Відмінювання прізвищ

Слово вчителя.

Зазвичай дослідники виділяють два способи прізвищтворення: семантичний та морфологічний. Деякі українські прізвища утворені за схемою:

– прикметник + іменник, наприклад: *Біловол, Біловус, Білодід,*

Голобородько, Кривоніс, Криворучко, Рябоконт, Твердохліб, Чорновіл;

– дієслово + іменник – *Вернидуб, Вернигора, Нагнибіда, Непийвода,*

Перебийніс, Підопригора, Тягнибок, Убийвовк, Четинога, Куйбіда;

– іменник + дієслово – *Козоріз, Макогон, Мукоїд, Мукомел, Муковоз,*

Пивовар, Сироїд, Шовкопляс.

Проте, як правило, прізвища утворюються за допомогою суфіксів, які можна поділити на три групи за значенням.

Завдання.

Опрацювати зміст таблиці. Проаналізувати прізвища в групах (які суфікси використані, що вони означають тощо).

Суфікси, які утворюють українські прізвища

Патронімічні, вказують на батька, діда (предка) особи	Які вказують на професію чи характерну дію, від якої й пішло прізвисько людини	Які вказують на місце проживання або походження людини
<p>-енк-, -єнк- (<i>Петренко, Даниленко</i>);</p> <p>-ук, -юк (<i>Петрук, Данилюк</i>);</p> <p>-ич, -ович (<i>Петрич, Данилович</i>);</p> <p>-ів (<i>Петрів, Данилів</i>);</p> <p>-ок (<i>Андрюшок, Клименок</i>);</p> <p>-аш, -яш (<i>Петраш, Андріяш</i>);</p> <p>зменшувально-пестливі суфікси -ець, -єць, -сь, -ик, -ко (<i>Петрусь, Петрик, Данилець, Данилик, Данилко</i>).</p>	<p>-ай (<i>Тягай, Бугай</i>);</p> <p>-ан (<i>Мовчан, Рубан</i>);</p> <p>-аль (<i>Скрипаль, Коваль</i>);</p> <p>-ар (<i>Кобзар, Кухар</i>);</p> <p>-ач (<i>Копач, Ткач</i>);</p> <p>-ій (<i>Палій, Плаксій</i>);</p> <p>-ло (<i>Трясило, Покотило</i>);</p> <p>-йло (<i>Міняйло, Нечитайло</i>);</p> <p>-ник (<i>Мельник, Колісник</i>);</p> <p>-ун (<i>Прядун, Ковтун</i>);</p> <p>-яр (<i>Скляр, Маляр</i>).</p> <p>До цих прізвищ (або вже прізвищ) згодом могли додавати нові суфікси, які утворювали вже нове прізвище, наприклад: <i>Палійчук, Кобзаренко</i>.</p>	<p>-ський, -цький.</p> <p>Шляхетські прізвища (<i>Вишневецькі, Шептицькі, Острозькі, Хмельницькі</i>) вказували на родовий маєток, власність, а у простих людей – звідки вони прийшли чи де народились (<i>Полтавський, Хорольський, Житомирський, Бабанський, Цибулівський, Горохівський, Уманський</i>).</p> <p>У деяких випадках -ець, -єць (<i>Грабовець</i> із <i>Грабова, Донець</i> – із <i>Донця, Канівець</i> – із <i>Канева, Коломієць</i> – із <i>Коломиї</i>).</p> <p>В деяких випадках -ий, якщо в корені географічний об'єкт (<i>Гайовий, Загребельний, Яровий</i>).</p>

Таблиця 2 – Суфікси, які утворюють українські прізвища

Блок 3 (узагальнення).

Складіть діалог (кумедна ситуація), використовуючи різні прізвища. Підготуйтеся його розіграти за ролями.

Оформіть роботу-дослідження. Підготуйтеся до виступу перед своїми товаришами.

Підсумки уроку, виставлення оцінок.

Учні знайомлять один одного із результатами своїх досліджень, діляться враженнями).

Домашнє завдання.

Допрацювати (оформити картотеку) над розпочатим на уроці дослідженням. Повторити орфограму «Написання прізвищ іншомовного походження». Написати есе «Моє ім'я – моя гордість» (високий рівень).

Список використаних джерел

1. Юридичний словник / укладачі: І. П. Бутко, Р. І. Гричук; за редакцією Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. Київ : 1983. 874 с.
2. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Презентація «Моє прізвище - моя гордість». URL: <https://youtu.be/RBRF-5ECUwk> .

Скрипка І.

Урок української мови.

Прізвища людей, що викарбувані на скрижалях історії

Мета:

- розширити знання учнів про походження, виникнення і значення прізвищ;
- дібрати та прокоментувати інформацію про прізвища відомих людей;
- удосконалювати вміння пошуку інформації в різних джерелах;
- виховувати почуття вдячності до тих, хто наповнював скарбничку багатовіковим досвідом, і любов до рідного краю.

Обладнання: плакати з висловлюваннями видатних людей; словники, презентації, записи на дошці.

Перебіг уроку

I. Вступ. Слово вчителя про походження і значення прізвищ.

II. Дослідницька робота. Про що говорять прізвища учнів нашого класу. (Поділ прізвищ на 4 групи за походженням із короткою анотацією до кожної.) (Додаток 1.)

III. Проектна робота.

Від античності – до сьогодення. (Додаток 2.)

Прізвища, що увійшли до складу фразеологізмів.

IV. Презентація.

Прізвища історичних постатей в народних піснях. (Додаток 3.)

V. «Суцвіття, биті холодами» Л. Костенко.

1. Перегляд в YouTube фрагментів фільму «Червоний ренесанс» (фільм перший: Пролог, 1921-1925).

2. Бесіда:

- Чиї прізвища ви запам'ятали?
- Що ви знаєте про них?
- Створіть автономне висловлення (5-7 речень) про одного з них.

VI. Вернісаж прізвищ видатних людей за галузями:

- література;
- історія;
- кіномистецтво;
- наука і техніка. (Додаток 4.)

VII. Висновки.

Вступ.

Слово вчителя про походження і значення прізвищ.

Усі громадяни нашої країни мають прізвища, які записані в свідоцтвах про народження, в паспортах, та інших документах. Але не всі знають про походження свого прізвища та історію його виникнення.

Раніше вживалося тільки ім'я, патронім, та прізвисько.

Антропонім (грец.) – власна назва людини. В українській мові це особове ім'я, ім'я та по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім.

Антропонімія – сукупність власних назв людей.

Вважають, що прізвища з'явилися тоді, коли люди почали селитися великими групами, займатися різними ремеслами, торгувати, мандрувати, отримувати титули, маєтки. Постала потреба знати, чим займається людина, яке в неї майно і з якої вона місцевості.

Прізвиська давали людям за зовнішніми чи внутрішніми особливостями. Пізніше їх закріпили як родові прізвиська, які переходили від батька до сина.

Прізвиська пов'язували з професією людини, місцями проживання, національністю, з рисами характеру, із зовнішністю.

Є чотири групи утворення прізвищ:

- прізвища – похідні від імені;
- за місцем проживання чи походження;
- за професією чи родом заняття;
- за індивідуальними ознаками (фізичні, психічні та інші властивості першого носія).

Процес виникнення й установлення прізвищ займає великий проміжок часу. В Україні вони з'явилися з XIV–XV ст. Їх уперше почали використовувати в сучасному розумінні. Прізвище є груповим антропонімом, спільним для всіх членів певної родини.

Прізвище – це письмовий знак, за допомогою якого ми відрізняємо одних людей від інших, називаємо цілі сім'ї, родини.

Слово «прізвище» – слов'янського походження. Прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені, і

яку людина одержує після народження, або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам [2].

Ознаки сучасного прізвища:

- родинна спадковість;
- юридична обов'язковість;
- максимально можлива індивідуалізація кожного прізвища;
- мінімальне звукове вимірювання;
- часова стабільність.

Дослідження українських прізвищ – це цікава і корисна справа. Адже наші прізвища – не сухий, позбавлений змісту паспортний знак. Це живе слово, пам'ять народу.

Додаток 1.

Про що говорять прізвища учнів нашого класу.

Провівши дослідницьку роботу й опрацювавши знайдений матеріал з різних джерел, ми дійшли до таких результатів: походження прізвищ учнів нашого класу можна поділити на чотири групи.

Похідні від імені.

Прізвища, утворені від чоловічих імен:

Петров – від *Петро*;

Іванов – від *Іван*;

Макаров – від *Макар*;

Карпенко – від *Карпо*;

Клименко – від *Клим*;

Кузьменко – від *Кузьма*;

Назаратій – від *Назар*, *Назарій*;

Іпатов – від *Іпатій*, *Іпат*.

Прізвища, утворені від назви місця проживання.

Від назв конкретних населених пунктів:

Коломієць – від м. *Коломия*;

Уманець – від м. *Умань*;

Бершадський – від м. *Бершадь*.

Прізвища, які загально вказують на місце проживання:

Нагорний – на горі;

Задорожній – за дорогою.

Прізвища, утворені від назв давніх племен і діалектичних груп:

Поліщук – від *поліщуки* (етнографічна група українців).

За професією чи родом заняття:

Гончар – майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини;

Коноваленко – від *коновал*: той хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней;

Стадник – застаріле – *пастух*;

Шинковенко – від *шинкар* – власник чи працівник *шинку*.

Прізвища, які вказують на належність до освіти і мистецтва:

Скрипка – від музичного інструмента, був *скрипалем*;

Дудняк – той, хто грає на дуді.

Прізвища, які вказують на належність до церковного життя:

Пономаренко – від пономар – служитель церкви, який запалює свічки, готує кадило, дзвонить у дзвін, тощо;

Титаренко – від *титар* – церковний староста.

За індивідуальними ознаками.

Прізвища, за зовнішніми ознаками першого носія:

Білоус – носив білі вуса;

Косенко – мав косі очі;

Куценко – мав невеликий зріст;

Щербак – мав пошкодженого (надбитого) зуба.

Прізвища за психічними властивостями першого носія:

Верещака – мав пронизливий різкий голос (крик, визк);

Нечитайло – не вмів і не любив читати.

Прізвища, утворені від назв тварин і рослин:

Лелека – від великого перелітного птаха;

Шпак – від невеликого перелітного птаха.

Отже, як бачимо, походження прізвищ учнів нашого класу є цікавим і різноманітним, а вивчення історії виникнення прізвищ є захоплюючою темою.

Додаток 2.

Від античності – до сьогодення.

Прізвища, що увійшли до складу фразеологізмів.

Геростратова слава. Геростратами називали людей, які домагаються слави будь-яким шляхом, навіть злочинами, не зупиняючись перед знищенням культурних цінностей.

Дійти до Геркулесових стовпів. Геркулес – герой старогрецьких міфів, наділений надзвичайною фізичною силою. У переносному вживанні Геркулес – силач.

Цар Соломон, мудрий як Соломон. Ім'я Соломона, який одного разу попросив розумне серце у Бога, щоб розрізнити добро й зло і судити народ, означає мудрість.

Пути Гіменей. Гіменей – бог шлюбу в стародавній Греції. Пути Гіменей – подружні зв'язки.

Сміх Мефістофеля. Мефістофель – персонаж трагедії нім. письменника Гете «Фауст». Сміх Мефістофеля – глузливий, саркастичний, пронизливий регіт.

Орфей. У старогрецькій міфології геніальний співець, винахідник музики і віршування. Його мистецтво творило чудеса: приборкувало диких звірів, зрушувало скелі з місця. Ім'я Орфей – синонім великого поета, співця, музиканта.

Шерлок Голмс – герой циклу оповідань «Пригоди Шерлока Голмса», англійського письменника А. Конан-Дойля. Це здібний детектив, який уміє розплутати найскладніші злочини шляхом тонкого логічного аналізу. Ім'я його стало загальною назвою, і його часто вживають іронічно.

Пан Твардовський – герой балади А. Міцкевича «Пані Твардовська». Це хитрий і винахідливий шляхтич, який обдурив самого чорта. У переносному значенні – авантюрист.

Робінзон Крузо – герой роману англійського письменника Д. Дефо «Життя і надзвичайні пригоди Робінзона Крузо». Ім'я його героя стало загальною назвою людини, яка веде активний, діяльний спосіб життя поза людським суспільством. Уживається також у значенні: відлюдник, самотник.

Пенелопа – дружина Одиссея, яка двадцять років чекала на його повернення і зберігала подружню вірність. Вона всякими хитрощами відтягувала відповідь своїм численним женихам і дочекалася повернення Одиссея. Пенелопа – ідеал жіночого благородства і подружньої вірності.

Понтій Пілат – римський намісник Іудеї, що видав юрбі Ісуса Христа на розп'яття. У переносному значенні – нещира людина, що своєю бездіяльністю сприяє злочинові; жорстокий лицемір.

Колумб. Христофор Колумб – мореплавець, який відкрив частину островів Вест-Індії та узбережжя південної та центральної Америки. Колумбами називали першовідкривачів, початківців якоїсь справи.

Додаток 3.

Прізвища історичних постатей в народних піснях. Презентація пісні.

Пісня «Ой Морозе, Морозенку». Прізвище *Морозенко* – від слова мороз, можливо так назвали дитину, що народилася в сильні морози. У цій пісні йдеться про героїчну боротьбу й загибель полковника Морозенка в бою з татарами. Учені вважають, що Станіслав Морозенко – військово-політичний діяч часів Хмельниччини, за походженням із галицько-подільського шляхетного роду. Він навчався в Краківському університеті, був полковником козацького війська, організатор військових дій на Поділлі. Морозенко брав участь у битві під Пилявцями, керував кіннотою у війську Б. Хмельницького під Збаражем, де 1649 року героїчно загинув в бою. Опоетизованого Морозенка вважають узагальненим образом українського козака, хороброго й відважного воїна, який увібрав у себе найкращі риси козаків-патріотів, котрі мужньо й самовіддано боролися проти турецько-татарських орд-завойовників, проти польсько-шляхетського гніту.

Пісня «Чи не той то Хміль...». Прізвище *Хміль* латинського походження, основою прізвища є ім'я Хміль, яке пов'язане з назвою в'юнкої рослини – хмелю. За основу пісні взято одну з найвизначніших подій Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького – перша збройна перемога козаків під Жовтими Водами у травні 1648 року. Ця пісня виконувала важливу роль у тодішній Україні – плекала в народі повагу до свого ватажка Б. Хмельницького. За допомогою діалогу створюється відчуття безпосередньої близькості до ватажка.

Додаток 4.

Вернісаж прізвищ видатних людей за галузями.

Література.

Із багатьма прізвищами асоціюються цілі епохи.

І. Т. Г. Шевченко. Швець, який займався пошиттям одягу, взуття із тканини і шкіри, отримував прізвище Шевченко або схожі з фамільним іменем прізвисько. Походить від професії.

Т. Г. Шевченко – видатний український поет, художник, громадсько-політичний діяч, засновник нової української літератури, творець сучасної української мови. Його творчість глибоко національна, ґрунтується на фольклорі, літературі бароко, містить початки модерної української поезії та прози, тематика охоплює українську та світову історію, біблійні й біографічні мотиви. Творчість Шевченка та його світоглядні ідеї мали величезний вплив на весь подальший розвиток української культури та витворення національного міфу.

2. *І. Я. Франко*. Східнослов'янське прізвище від католицького імені Франк і Франциск. Франк – у перекладі з німецької «вільний», «відкритий». Можливо іспанське походження від слова franco – «щедрий, відкритий».

І. Я. Франко – український письменник, учений, перекладач, громадсько-політичний діяч, видавець, доктор філософії Віденського університету. Творча спадщина Франка поєднує високі традиції української літератури з новітніми модерністськими течіями, охоплює поезію, прозу, драматургію, аналітичні дослідження в усіх галузях гуманітарних знань, переклади з давніх та сучасних європейських мов, збірки поезій, повісті, драми, твори для дітей, літературознавчі статті.

3. *Л. Українка* (Лариса Петрівна Косач). Українка як національний ідентифікатор. Косач – коса, так називали косаря або людину, яка виготовляла й точила коси, або за назвою птаха тетерева-косача.

Л. Українка – видатна українська письменниця, громадсько-культурна діячка, перекладач. Наприкінці ХІХ ст., пов'язана із соціал-демократичним рухом, на початку ХХ ст. прийшла до ідеї самостійництва, усвідомлення України в контексті європейської культури. Найвищий вияв таланту Л. Українки в драматургії, філософії, поезії, повістях та оповіданнях.

4. *Л. В. Костенко*. Прізвище Костенко – від «Кость», українського варіанту грецького імені Костянтин, що означає «постійний».

Ліна Василівна Костенко – українська письменниця; у 60-80-х роках підтримувала дисидентський рух, зазнала переслідування радянських властей. Творчий доробок: поетичні збірки, поезії для дітей, драматичні поеми, роман у віршах «Маруся Чурай». У 1987 році отримала Шевченківську премію.

Історія.

1. *Ярослав Мудрий*. Прізвище Мудрий від прізвиська «Мудрий», що підкреслювало якості людини, такі як великий життєвий досвід, розсудливість.

Ярослав Мудрий – київський князь. Йому належить розгром печенігів, зміцнення міжнародних зв'язків Русі за допомогою шлюбів між династіями. Уклав перший на Русі збірник законів «Руська правда». За його правління почалося літописання, збудовано Софійський собор, Золоті ворота у Києві, засновано першу бібліотеку.

2. *Павло Полуботок*. Полуботки (польське прізвище) – дворянський рід, походить від Л. А. Полуботка, в минулому полковника переяславського, генерального осавула родового хутора Полуботівка.

Павло Полуботок – український козацький діяч, наказний гетьман Лівобережної України; здійснив реформу судочинства; обстоював автономію Гетьманщини, протидіяв Малороській колегії; 1723 року за наказом Петра I ув'язнений у Петропавлівській фортеці в Петербурзі, де й помер.

3. *Михайло Грушевський*. Прізвище Грушевський – від хресного чоловічого імені Агрип і жіночого Агрипина, або від нецерковного імені Груша, син Груші. Утворення прізвища приблизно почалося в XIV ст.

Михайло Грушевський – історик, політичний і державний діяч. Один із засновників Національно-демократичної партії. Був обраний Президентом УНР. Створив наукову схему історії України, яка докорінно вплинула на подальший розвиток української історіографії.

4. *В'ячеслав Чорновіл*. Прізвище Чорновіл – від словосполучення «чорний віл».

В'ячеслав Чорновіл – український політик, журналіст, учасник дисидентського руху 60-х років, випустив збірку про судові процеси над українськими дисидентами. Співзасновник Української Гельсінської спілки, народний депутат України. У 1996 році одержав Шевченківську премію.

5. *Святослав Хоробрий* – Хоробрим його назвали за звитягу, дали прізвисько – і так утворилося прізвище. Ім'я Святослав має слов'янське походження і означає «свята слава», «священна слава».

Син княгині Ольги та князя Ігоря, батько Володимира Великого, відважний полководець і князь Київської Русі. Святослав Хоробрий, ідучи на ворога, завжди заздалегідь перед боєм попереджав: «Іду на Ви!».

Кіномистецтво.

1. *Олександр Довженко*. Прізвище Довженко походить від слова Довгий, українське прізвище.

Олександр Довженко – кінорежисер, письменник, один із основоположників кінематографії. Комедії, пригодницькі та лірико-епічні фільми з використанням нових засобів зображення (чергування і нагромадження окремих мальовничих картин-кадрів, композиція, освітлення), героїчна епопея, біографічні і документальні фільми, сценарії. Його ім'я має Київська кіностудія художніх фільмів.

2. Сергій Параджанов.

Сергій Параджанов – грузинський і український кінорежисер вірменського походження. Створив поетично-філософські кінодрами, які показують традиції та звичаї України, сценарії фільмів. Художник-колажист. У 1991 році нагороджений Шевченківською премією.

Наука і техніка.

1. *Ньютон* – англійське ім'я. Ісаак – єврейське прізвище – син Авраама і Сарі; «радість господня».

Ньютон – англійський математик і фізик; сформулював три основні для класичної механіки закони динаміки, закон всесвітнього тяжіння; автор корпускулярної теорії світла, один із засновників диференціального та інтегрального числення.

2. *Сергій Корольов*. Корольов – слов'янське прізвище, утворене від особистого прізвиська Король – красивого й сильного чоловіка.

Сергій Корольов – видатний український учений, конструктор ракетно-космічних систем. Очолював розробку й запуск балістичних і геофізичних ракет-носіїв, космічних кораблів і автоматичних міжпланетних станцій різних модифікацій.

Висновки.

Сучасні прізвища умовні, вони не відображають ні роду задач конкретної людини, ні її характеру, зовнішності, поведінки.

Справедливо говорять у народі, що не прізвище красить людину, а людина може зганьбити чи прославити своє прізвище.

Поважаймо, шануймо прізвища й імена і свої, й інших людей, і тоді хтось колись захоче назвати своїх дітей саме нашими іменами, бо знатиме, що вони є у справжніх людей – добрих, сильних, відважних, справедливих... Будьмо гідними своїх імен та прізвищ!

Список використаних джерел

1. Червоний ренесанс. Фільм перший «Пролог» 1921-1925. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=-205bbZKswI>
2. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища . К. : Наук. думка, 1966. 216 с.
3. Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвища http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/87631.htm

Степаненко О.

Позакласний захід.

Походження і значення українських прізвищ

Мета: ознайомити учнів із походженням і творенням українських прізвищ, поглибити знання про значення деяких прізвищ; розвивати інтерес до історії роду; формувати навички самостійної та групової роботи; виховувати повагу до нашого народу, до своєї сім'ї, бажання знати своє походження.

Обладнання: проєктор, картки із завданнями, словники, учнівські телефони або планшети.

Перебіг заходу

Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінюй їх на чужі.

І найменша тут зміна – крок до винародовлення.

І. Огієнко

Організаційний момент.

Вступне слово вчителя.

Називаючи себе, представники кожної нації усвідомлюють свою особливість. Прізвище та ім'я – це один зі способів ідентифікації народу. Важливо знати походження прізвищ своєї країни, адже так ми дізнаємося і про

історію, і про культуру, і про менталітет, і про побут наших предків. Недарма кажуть, що прізвище та ім'я – це адреса народу.

Коментар епіграфа (декілька учнів висловлюють свою думку щодо слів І. Огієнка)

Робота учнів із картками «Цікаві факти про походження українських прізвищ».

А чи знаєте ви, які прізвища в українців є найбільш поширеними? Це Шевченко – 158 тисяч представників, Мельник – 155 тисяч, Коваленко – 133 тисячі.

Для того, щоб залякати нечисту силу, давали прізвиська, які походять від страшних тварин. Так виникли прізвища Ведмідь, Вовк. Якщо хотіли підкреслити хитрість чи розум людини, то називали Лис, Лисиця, Сова, Сич; а якщо боягузтво, то Заєць.

За закінченнями прізвищ можна говорити про регіон походження. До прикладу, для західних регіонів притаманні прізвища на *-ук, -юк, -ів*, як-от *Вінтонів, Кравчук, Романюк*. У східних регіонах поширений формант *-енко*: *Литвиненко, Порошенко, Гончаренко*.

Коли людині давали прізвисько, то зазвичай акцентували увагу на найяскравіших ознаках. До прикладу прізвища, які походять від зовнішнього вигляду: Довженко, Малишко, Білий, Чорний, Нечепура, Нечеса, Риженко, Лисенко, Кривий. Від звичок чи поведінки виникли прізвища типу Мовчан, Кричун, Бабій. Багато прізвищ в українців виникли від назв страв: Борщ, Вареник, Галушка, Каша, Кваша, Книш; можливо, перші носії смачно їх готували або любили їсти. Прізвища на *-енко* давали синам, тобто Гончаренко син Гончара, а Кравченко – син Кравця; а прізвища на *-ук (юк)* – онукам або учням, тобто Гончарук онук чи учень Гончара, а Кравчук – Кравця.

Міні-дослідження.

Чи можете ви, прослухавши цікаві факти про походження прізвищ, сказати, чим мотивоване ваше прізвище? Якщо ні, скористаймося словником чи Вікіпедією.

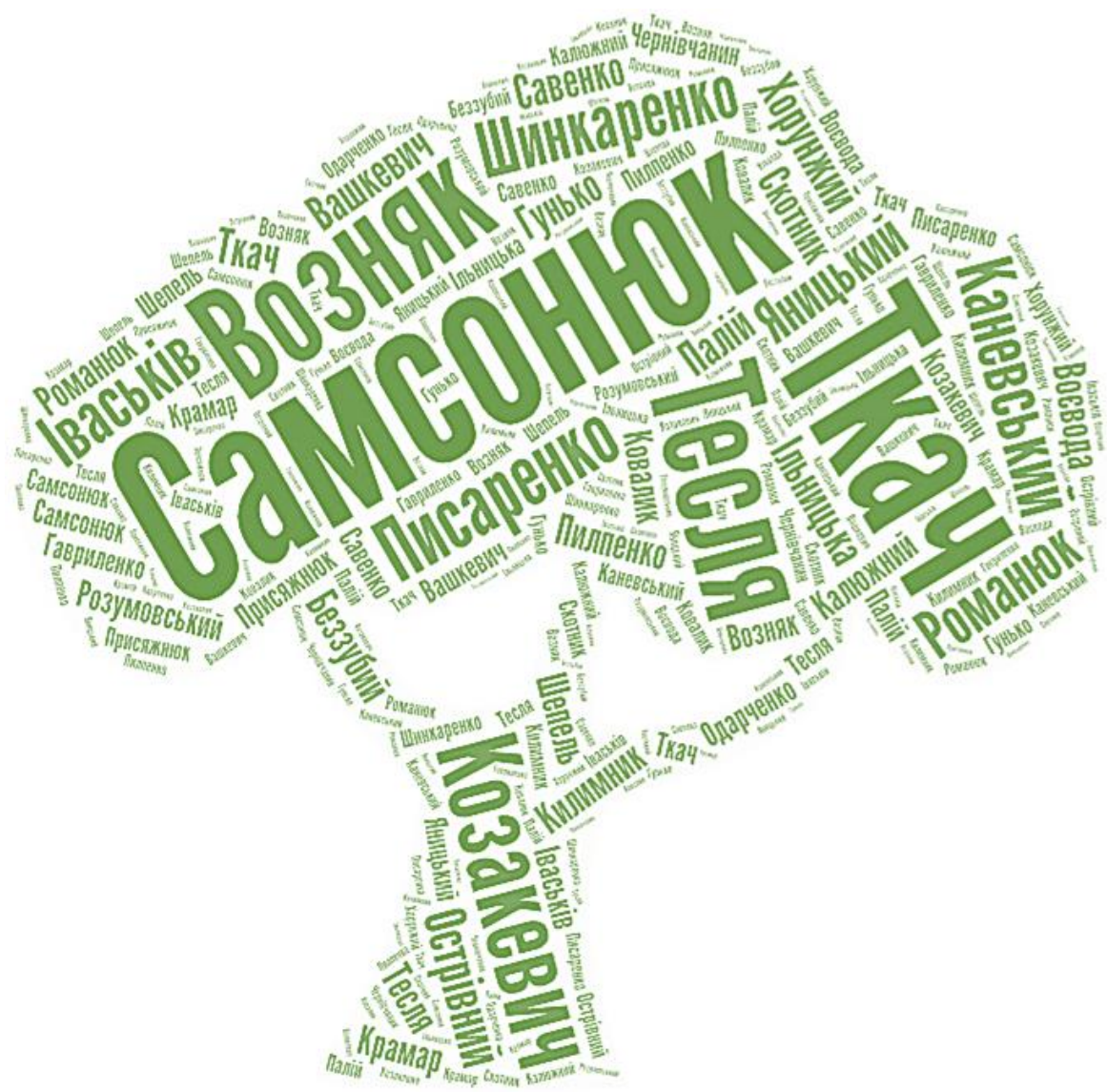
Робота в групах.

Спробуйте згрупувати прізвища за джерелами походження.

Група 1. Відіменні прізвища та прізвища, що походять від місця проживання чи походження.

Група 2. Прізвища, утворені від назви заняття чи професії, а також прізвища, що вмотивовані індивідуальними ознаками людини.

Беззубий, Вашкевич, Возняк, Воєвода, Гавриленко, Гунько, Іваськів, Ільницька, Калюжний, Каневський, Килимник, Ковалик, Козакевич, Крамар, Одарченко, Острівний, Палій, Пилипенко, Писаренко, Присяжнюк, Розумовський, Романюк, Савенко, Самсонюк, Скотник, Тесля, Ткач, Хорунжій, Чернівчан, Шепель, Шинкаренко, Яницький.

Малюнок 1 – Хмара «Українські прізвища»

Взаємоперевірка з коментарем.

Відіменні прізвища: *Самсонюк, Іваськів, Яницький, Романюк, Вашкевич, Пилипенко, Ільницька, Савенко, Гавриленко, Одарченко.*

Прізвища, що походять від місця проживання чи походження: *Каневський, Острівний, Чернівчан, Калюжний.*

Прізвища, утворені від назви заняття чи професії: *Ткач, Возняк, Козакевич, Тесля, Шинкаренко, Писаренко, Хорунжий, Килимник, Присяжнюк, Крамар, Воєвода, Палій, Скотник, Ковалик.*

Прізвища, що вмотивовані індивідуальними ознаками людини: *Беззубий, Розумовський, Гунько, Шепель.*

Екскурс в історію.

Чи хотіли б ви дізнатися, яким було ваше козацьке прізвище?

ПЕРША ЛІТЕРА ІМЕНІ		ПЕРША ЛІТЕРА ПРИЗВИЩА	
А – ПЕЧИ	Н – ПИЛЬНУЙ	А – БОРЩ	О – МАМАЛИГА
Б – НЕЇЖ	О – СМАКУЙ	Б – ХАТА	П – ВАРЕНИК
В – ГОРИ	П – ТРУСИ	В – ПЕРЕПІЧКА	Р – ШАБЛЯ
Г – ЛЯКАЙ	Р – УБИЙ	Г – ШКВАРКА	С – КАША
Д – ТОВЧИ	С – ДЕРИ	Д – ШАПКА	Т – ГРУША
Е – ГОТУЙ	Т – ЗАПЛЮЙ	Е – КАЧКА	У – САЛО
Є – ЦІЛУЙ	У – НЕЗДІЙМИ	Є – СВІЧКА	Ф – КУЛАК
Ж – ДОВГО	Ф – ПОЦІЛУЙ	Ж – КОВБАСКА	Х – ВОРОГ
З – ХАПАЙ	Х – ЗІРВИ	З – ЖІНКА	Ц – ДІЖКА
І – ЛЮБИ	Ц – ЗАТУЛИ	І – ВІТЕР	Ч – ПИВО
Ї – ПІДКУЙ	Ч – ЗАДЕРИ	Ї – ЮШКА	Ш – РИБА
К – ВАРИ	Ш – КУЙ	К – КУЛІШ	Щ – ПАСКА
Л – РУБАЙ	Щ – ПЕРЕБЕРИ	Л – ШКВАРКА	Ю – ГРУШКА
М – НЕПИЙ	Ю – НЕСВЯТИ	М – КУХЛИК	Я – КІНЬ
	Я – ПЕРЕОРИ	Н – ДІВКА	

Український контент

ЯКЕ ТВОЄ КОЗАЦЬКЕ ПРИЗВИЩЕ?

Малюнок 2 – Яке твоє козацьке прізвище?

Перегляд відеоролика на YouTube-каналі «Козацька звитяга. Козацькі прізвиська».

Підсумки виховного заходу. Заключне слово вчителя.

Як бачимо, прізвище може розповісти нам багато чого цікавого. Обов'язок кожного українця – оберігати і цінувати своє прізвище, бо воно є частиною нас самих, нашої історії та нашого народу.

Пояснення домашнього завдання.

Сьогодні, діти, ви навчилися «розгадувати» таємниці ваших прізвищ. А чи не хочете ви поділитися цим секретом зі своїми друзями? Поясніть, чим вмотивовані прізвища 5 ваших друзів.

Список використаних джерел

1. Козацька звитяга. Випуск №20 (55). Історія. Козацькі прізвиська. URL: <https://youtu.be/LV3mQ2Ae5n4>

2. Урок: Контрольне читання мовчки. URL: <https://vseosvita.ua/lesson/kontrolne-chytannia-movchky-218153.html>

3. Word Art. URL: <https://wordart.com/hsiw3bts6a0x/%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2>

**Позакласний захід.
Година спілкування**

«Наше прізвище – це живе слово, пам'ять роду»

Мета: ознайомити вихованців із значенням та походженням прізвища, впливом прізвища на основні риси характеру; сприяти дружнім дитячим стосункам; розвивати їхні творчі здібності.

Перебіг заходу

I. Організаційний момент.

II. Сприйняття і засвоєння матеріалу.

1. Виконання пісні Марії Яремчук «Родина».

2. Вступне слово вчителя.

Прізвище – це коріння вашої родини, міцна мотузка родоводу. Жива, овіяна легендами, багата на героїчні події історія України на своїх скрижалях відкарбувала надзвичайно строкату низку українських прізвищ, носії яких і були, по суті, творцями цієї історії. Ці особові назви відбивають широку, щедру натуру наших предків, що охоче давали один одному різні характеристики, прізвиська, які й лягли в основу творення сучасних прізвищ. Якщо зазирнути в історію, то прізвища з'явилися відносно недавно, раніше людина мала лише ім'я. Так, з літописів ми знаємо про княгиню Ольгу, князів Олега, Ігоря, Святослава, дехто мав додаткове ім'я – характеристику на уславлення своїх чеснот: Ярослав Мудрий, Володимир Великий.

Прізвища як офіційна назва з'являються в українських документах XIV–XV ст., їх мали представники тодішньої суспільної верхівки. Купівля і продаж майна, передача у спадок – ці та інші юридичні дії потребували точності в оформленні документів. Тож лише самого імені стало замало. Так з'явилися спадкові родові прізвища. Основна ж частина населення України здобула прізвища після того, як у 1632 році київський митрополит Петро Могила доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених, померлих.

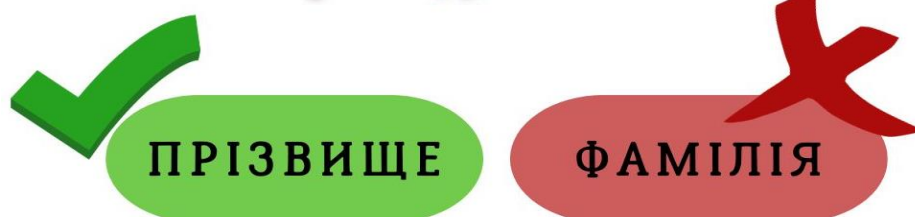
3. Словникова робота.

ПРІЗВИЩЕ – найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість.

ПРІЗВИСЬКО – найменування, яке іноді дають людині крім справжнього прізвища та імені та яке вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок.

4. Гра-розминка «Моє Прізвище».

ЯК ПРАВИЛЬНО?

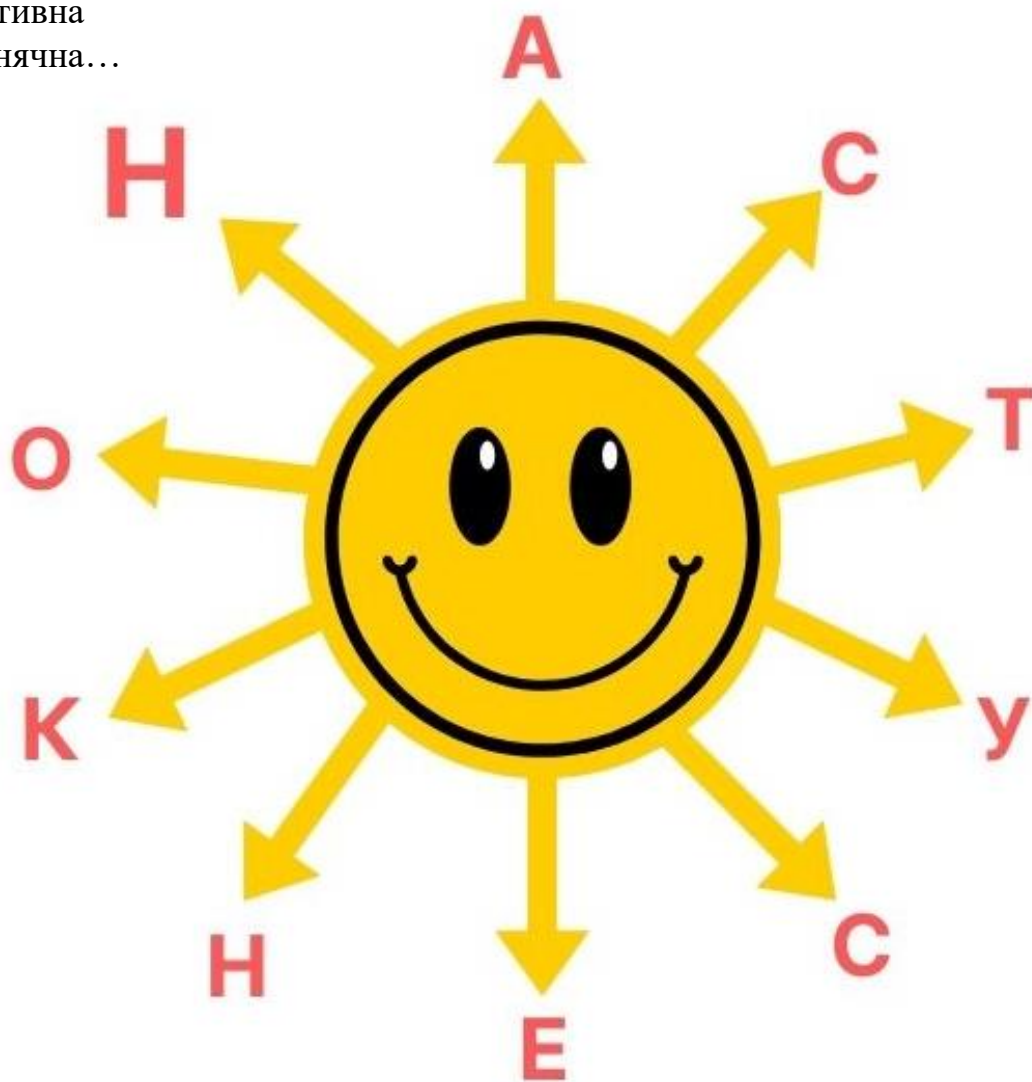
Малюнок 3 – Як правильно?

Кожен вихованець по черзі називає своє прізвище і якість риси свого характеру на першу літеру свого прізвища. Наприклад, «Настусенко – наполеглива, ніжна, нестримана» тощо.

Н – наполеглива

А – активна

С – сонячна...

Малюнок 4 – Приклад виконання завдання. Прізвище Настусенко

Висновки: ініціали людини, тобто перші літери імені та по батькові, теж можуть розповісти про її характер.

5. Цікаві факти про прізвища.

Учень 1.

Найпопулярніше прізвище в Україні – Шевченко; в Англії та США – Сміт; у Швеції – Карлссон; у В'єтнамі – Нгуен; у Китаї – Лі.

Учень 2.

Надзвичайно різними та цікавими є козацькі прізвиська, що згодом стали прізвищами: *Голопупенко, Вернидуб, Байда* тощо.

Буває, що звичайне, нічим не примітне прізвище може набути зловісного сенсу і стати для свого носія чимось на зразок прокляття. Саме такі метаморфози відбулися з прізвищем Гітлер. До 2-ї Світової війни в Нью-Йорку проживало

22 Гітлера. Після розгрому фашистських військ всі вони зникли. Зрозуміло, люди нікуди не поділися: вони просто змінили прізвище.

Учень 3.

Актор Джеймс Белуші любить говорити, що його прізвище споріднене з пиріжком біляш. І дуже пишається цим фактом.

Учень 4.

Ті, хто вивчають голландську мову, насміхаються над прізвищами місцевого населення. Адже якщо перекладати їх дослівно, можна зустріти, наприклад, «гнилу людину» або «народженого голим». Винен в цьому неподобстві... Наполеон Бонапарт. Захопивши країну, він обурився, що голландці в основному обходяться одними іменами. І велів їм усім придумати собі прізвища. Не позбавлені почуття гумору голландці були впевнені, що ці зміни тимчасові, і навмисне записалися під смішними, а часом непристойними прізвищами... Виявилося, назавжди, а розплачуватися за дотепність предків тепер доводиться нащадкам.

Учень 5.

Цікаво, що найпопулярнішими українськими прізвищами є Шевченко, носіїв якого налічують понад 158 тисяч та Мельник – з таким прізвищем живуть більш як 155 тисяч українців. До трійки найпопулярніших українських прізвищ належить і Коваленко – їх понад 133 тисячі.

6. Дати відповіді на запитання:

а) назвати казки-імена, мультфільми, фільми-імена

(«Наталка-Полтавка», «Енеїда» (Іван Котляревський), «Настя» (Богдан Лепкий), «Катерина», «Марія», «Плач Ярославни» (Тарас Шевченко), «Попелюшка» (Шарль Перро), «Аладдін» (режисери Рон Клементс і Джон Маскер), «Поліанна» (Елеонор Портер), «Робін Гуд» (англійські балади), «Пеппі Довгапанчоха» (Астрід Лідгрєн), «Дюймовочка» (Ганс Крістіан Андерсен) тощо);

б) назвати квіти, рослини, трави, які мають назви, співзвучні з іменами людей
(калина, васильки, маргаритки, лілея, лілія, валеріана, жасмин, камелія, мальва, нарцис, роза);

в) назвати імена та прізвища відомих письменників та поетів, які писали свої твори під псевдонімами
(Леся Українка (Лариса Косач), Марко Вовчок (Марія Вілінська), Панас Мирний (Панас Рудченко), Олександр Олесь (Олександр Кандиба), Остап Вишня (Павло Губенко)).

7. Весела сторінка.

Гумореска «Псевдоніми»

Ну й цікаве ж хлопченятко
Росте у сусіда!
От і вчора по вечері
Запитало діда:
– Чом письменники колишні

Псевдоніми мали,
Не своїми іменами
Себе називали? –
Дід сказав: – Та це, онучку,
Не велике диво,
Бо колишні як писали?
Чесно і правдиво.
А поскільки всім відомо,
Що у правді сила,
То поліція за ними
Назирці ходила.
Та коли письменник чесний,
Спробуй упіймати:
Він же книжку надрукує
І не просить плати.
А тепер як щось напише,
Не діждеться часу,
Коли можна за грошима
Почухрати в касу.
А касирам дай, будь ласка,
Прізвище й адресу.
Їм до всяких псевдонімів
Мало інтересу.
То й виходить: краще їсти
З медом паляницю,
Ніж покласти з псевдонімом
Зуби на полицю.

Павло Глазовий

«Допотопне прізвище»

Прибіг яюсь до райради Тягнирядно Сава.
– Прошу прізвище змінити. Ось моя заява.
Бо моє вже застаріло, допотопним стало.
Я нове собі придумав – Тягниодіяло.

Павло Глазовий

8. Пояснення прізвищ.

Мотивація прізвищ.

Малюнок 5 – Мотивація прізвищ

9. Робота в групах (учні отримали завдання заздалегідь).

Проаналізувати прізвища учнів класу, їх походження і значення.

I група – Бартош Ірина, Войцеховська Єлизавета, Волошаненко Ангеліна, Давлатова Мехрі, Драб Анастасія, Іванов Костянтин, Капша Каріна.

II група – Кононенко Володимир, Котляр Олександр, Мазур Олександра, Малов Кім, Машталір Дмитро, Меланченко Вікторія, Мунтян Марк.

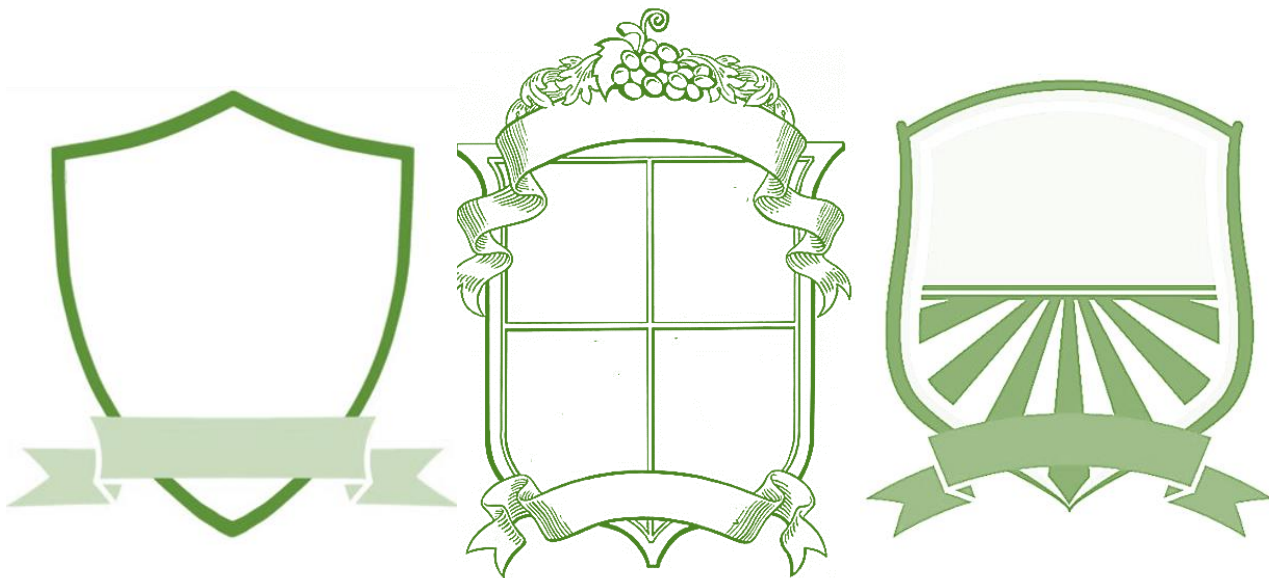
III група – Нарчук Ілля, Немченко Раїса, Панченко Анна, Петренко Віктор, Півторак Олександра, Плакунова Євгенія, Рассаднікова Наталія.

IV група – Рудь Богдан, Смолянінов Дмитро, Собко Валерія, Токар Богдана, Фотеско Олег, Шишова Марія.

III. Підсумки.

1. Акварель.

Намалювати родинний герб, користуючись матеріалами власних досліджень походження прізвища.

Малюнок 6 – Зразки схематичного зображення родинного герба для виконання завдання

Список використаних джерел

Дизайн-проект «Герб моєї родини». URL: <https://vseosvita.ua/lesson/dyzain-proiekt-herb-moiei-rodyny-287248.html>

Canva. URL: <https://www.canva.com/>.

Узлова Т.

Урок української мови.

Написання прізвищ прикметникової форми (6 клас)

Мета: з'ясувати особливості творення українських прізвищ прикметникового типу; формувати загальнопізнавальні вміння правильно відмінювати жіночі й чоловічі прізвища прикметникового типу; розвивати творчі вміння утворювати ці прізвища за допомогою різних прикметникових суфіксів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти розширенню знань шестикласників про виникнення, побутування, значення й написання найбільш поширених українських прізвищ.

Прізвище – мелодія віків, у котру вплелися перекази й легенди, розповіді й казки про добрих чарівників.

А. Коваль

Перебіг уроку

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Взаємоперевірка правил у малих групах.

Заповніть пропуски у таблиці «Написання складних прикметників».

Написання складних прикметників	
.....
1. Утворюються від головного і залежного слів (між такими словами не можна вставити сполучник і). Наприклад, ...	1. Утворені поєднанням незалежних слів (між такими словами можна вставити сполучник і). Наприклад, ...
2. Наприклад, триденний, п'ятирічний.	2. Наприклад, синьо-жовтий, яскраво-зелений, але
	3. Відтінки смаків. Наприклад,

2. Диктант із завданням. Переписати, знімаючи ризик.

Залізо/плавильний, італійсько/французький, історико/педагогічний, право/бережний, воле/любний, кисло/солодкий, злото/крилий, двадцяти/річний, дванадцяти/бальний, чорно/вусий, середньо/дунайський, столярно/механічний, боле/заспокійливий.

З виділеними словами скласти й записати речення.

III. Ознайомлення учнів з темою. Визначення мети і завдань уроку ними.

1. Розгадування ребуса.

2. Оголошення теми і мети уроку, робота з епіграфом.

Бесіда.

- Що для вас означає ваше прізвище?
- Що означає вислів «вплелися перекази й легенди»?
- Чи замислювались ви коли-небудь, що означає ваше прізвище?

3. Слово вчителя.

Мабуть, мало хто знає, що українське прізвище чи не найстаріше в Європі. У всякому разі в 17 ст. мало чи не всі українці носили прізвища. Деякі з них мали прізвища, які дали їх предкам ще в князівські часи.

Для порівняння, французькі простолюдини отримали прізвища лише на початку XIX століття завдяки указу імператора Наполеона Першого. Принагідно варто зазначити, що єдиним народом Європи, у якого немає до нашого часу сталих прізвищ, є ісландці. У них ім'я батька автоматично стає прізвищем для дитини. Тому чоловіки мають прізвища на кшталт Петерсен (син Петера), а жінки Петердоттір (дочка Петера).

Тому тема сьогоднішнього уроку – «Написання прізвищ прикметникової форми».

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру.

1. Слово вчителя.

Українське прізвище формувалося від імені батька, дуже рідко від імені матері, як це властиво для більшості європейських мов. Численні *Петренки, Іваненки, Романенки, Лученки, Луценки, Уляненки* тому яскраве підтвердження. В Західній Україні патронімічні прізвища формувалися за допомогою суфікса *-ів*: Іванів, Іллів, Іванців. Жіночий суфікс (*-ова*) в Україні не прижився, тому нинішнє жіноцтво носить чоловічий варіант цих прізвищ.

Також частенько українські прізвища формувалося від імені діда чи баби за допомогою суфіксів *-чук, -щук, -ук, -юк*: *Романчук, Іванчук, Гаврильчук, Николайчук, Петрук, Гаврилюк, Ющук, Іллюк, Маланчук, Олянчук*. Хоча в цьому випадку важко сказати, чи прізвище походить від імені батька, матері, діда чи баби. Особливо слід виділити патронімічні прізвища, які почали свою історію від князівських часів. Це прізвища з суфіксами *-вич, -ич*. До прикладу візьмімо *Милорадович, Юденич, Зінкевич, Малкович, Голубкевич, Левкович*.

Дуже широке коло українських прізвищ сформоване за професійною ознакою: *Коваль, Мельник, Швець, Чумак, Маляр, Столяр, Смоляр, Коваленко, Шевченко, Маляренко, Столяренко, Смоляренко, Ковальчук, Шевчук, Малярчук, Столярчук, Смолярчук*.

Наступною групою прізвищ є так звані відтопонімічні прізвища. Такими є: *Потоцький, Вишневецький, Кульчицький, Горецький, Уманець*.

Всі вони походять від назв населених пунктів. Дуже рідко прізвища давали від назв річок: *Дніпровий, Росьовий, Дніпренко, Дністровий, Узинець, Роставець*.

Звернемо увагу на прізвища, які походять від назв тварин, птахів та риб. Їх прийнято називати анімальними (від англійського слова *animal* – тварина). Такими є прізвища: *Тур, Ведмідь, Медвідь, Вовк, Віл, Лисиця, Бик, Засць, Соловей, Кріль, Котик, Орел, Сокіл, Кібець, Ластівка, Горобець, Воробей, Сом, Щупак, Бубир*.

– Дослідити походження вашого прізвища. Воно походить:

- а) від імені;
- б) від географічної назви;
- в) від роду діяльності (назви професії);
- г) від назви предмета, ознаки, явища та ін.

2. Дослідження.

Прочитайте українські прізвища та поміркуйте, як їх утворено. Чому форму цих прізвищ вважають прикметниковою?

Ковальський, Задніпровський, Малий, Мирний, Світличний, Степанишин.

4. Робота з теоретичним матеріалом підручника.

Написання російських прізвищ прикметникової форми	
Російську <i>е</i> передаємо українською <i>є</i> :	Російську <i>и</i> передаємо українською <i>и</i> :
– якщо в українській мові є споріднене слово з літерою <i>і</i> : рос. Белинский – укр. Белінський (бо білий); рос. Лесков – укр. Лєсков (бо ліс); – у суфіксах <i>-ев, -єєв</i> після шиплячих, <i>р</i> або <i>ц</i> : рос. Бондарев – укр. Бондарєв; рос. Туполев – укр. Туполев.	– після шиплячих та <i>ц</i> : рос. Путин – укр. Пуцин; – якщо в українській мові є споріднене слово з <i>и</i> : рос. Тихомиров – укр. Тихомиров; – у суфіксах <i>-ик, -ин-, -ич, -иц</i> : рос. Голиков – укр. Голиков; рос. Друбич – укр. Друбич.
Літері <i>ё</i> в російських прізвищах в українській мові відповідають:	
– буквосполука <i>йо</i> , якщо <i>ё</i> позначає [йо]: Муравйов, Соловйов.	– буквосполука <i>ьо</i> , якщо <i>ё</i> позначає м'якість попереднього приголосного та [о]: Корольов, Журавльов.

Коментар. Українські прізвища відзначаються великою різноманітністю як щодо джерел виникнення, так і щодо граматичної будови. Вони належать до розряду іменників, але за походженням, будовою та особливостями відмінювання їх ділять на дві групи: прізвища прикметникового типу та прізвища іменникового типу.

4. Вибірковий диктант.

Виписати прізвища прикметникового типу відомих українських письменників. Доповнити ряд прізвищ відомих вам людей.

Іван Нечуй-Левицький, Тарас Шевченко, Костянтина Малицька, Павло Тичина, Микола Вінграновський, Григір Тютюнник, Богдан-Ігор Антонич, Євген Гуцало, Антін Лотоцький, Олена Пчілка, Оксана Сенатович, Василь Симоненко, Леонід Глібов, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, Панас Мирний.

5. Дослідження-порівняння.

Порівняти відмінювання прізвищ прикметникового типу з відмінюванням прикметників. Зробити висновок.

Зразок.

Н. дубовий стіл	Н. Іван Котляревський
Р. дубового столу	Р. Івана Котляревського
Д. дубовому столу (-ові)	Д. Івану (-ові) Котляревському
З. дубовий стіл	З. Івана Котляревського
О. дубовим столом	О. Іваном Котляревським
М. (на) дубовому (дубовім) столі	М. (при) Івані (-ові) Котляревському

6. Творче конструювання.

Від зазначених слів утворити прізвища прикметникового типу за допомогою суфіксів *-ов, -ев, -єв, -ськ-, -цьк-*.

Тимофій, Миргород, Канів, Лавро, Єгор, Черкаси, Яків, коваль, колесо, нова хата, глина, гречка, Михайло.

7. Диктант-переклад.

Запишіть прізвища українською мовою, поясніть правопис.

Гринєв, Синяков, Сметанин, Сизый, Андрианов, Кошелев, Колесников.

8. Розподільний диктант-переклад. Російські прізвища запишіть українською мовою у дві колонки: 1) з літерою *е*; 2) з літерою *є*.

Мещанинов, Херасков, Авдеев, Немчинов, Абдашев, Орехов, Ваншенкин.

9. Цікава хвилинка.

Прізвища дуже різноманітні, але, якщо уважно дослідити, то можна помітити схожі джерела їх творення. Найчастіше базою для таких одиниць слугували імена батьків, найчастіше батька, оскільки саме він був главою родини – *Іваненко, Петренко, Сидоренко, Тимошенко, Борисюк*. Цікаво, що суфікси *-ук, -юк* вказували на старшу дитину в родині, а *-енко* – на меншу. Від імені матері прізвища утворювалися рідко, переважно тоді, коли жінка залишалась удовою або мала чоловіка, як кажуть, слова доброго не вартого: *Мотренко, Настенко, Химчук, Кулинич...*

Існує велика група прізвищ, що вказують на місце проживання та національність їхніх власників: *Бойко, Волинець, Загребельний, Татарчук, Ляшко...*

Знали про людину і за тією посадою, яку вона обіймала, або ж за справою, якою займалася. Так з'явилися прізвища *Боярчук, Вознюк, Гетьман, Пушкар, Солдатенко*. Особливо цікавими й пізнавальними є назви, пов'язані з ремеслами. Адже це дає нам корисну інформацію не лише про наших пращурів, а й про розвиток народного господарства в цілому.

Індивідуальні ознаки людини: зріст, вага, тіло, фізичні вади та психологічні риси лягли в основу таких особових найменувань: *Горбатенко, Довженко, Довгань, Кривоніс, Малишко, Мовчун, Мовчан, Лисенко, Куцик, Куценко, Головатий, Лютий, Щербань, Репетило, Плаксії, Брехунець, Правда, Сила, Скорик, Моторний, Чорненький, Бородайко, Біловус, Білокур, Жвавий...*

11. Розподільний диктант. Пояснити, чим мотивовані прізвища однокласників.

Чим мотивовані прізвища	Прізвища
1. Прізвища, утворені від місця проживання чи походження	
2. Прізвища, утворені від назви професій	
3. Прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв	
4. Відіменні прізвища	
5. Прізвища іншомовного походження	

Список класу:

1. Априлков Владислав Артемович
2. Гненна Поліна Вікторівна
3. Голяка Вікторія Тарасівна
4. Горбенко Мар'яна Сергіївна
5. Десятник Олена Петрівна
6. Дмитриченко Назарій Сергійович
7. Зубчевська Дарина Петрівна
8. Колпак Єлизавета Станіславівна

9. Кольцова Еліна Артемівна
10. Копитко Каріна Валеріївна
11. Котік Анастасія Олегівна
12. Кравченко Іван Романович
13. Криворучко Даніїл Олександрович
14. Лахтарина Анастасія Павлівна
15. Лесь Анна Андріївна
16. Мазуренко Софія Русланівна
17. Назаренко Максим Вадимович
18. Нечепоренко Єгор Володимирович
19. Остапенко Денис Сергійович
20. Пирог Кирило Сергійович
21. Повстяна Антоніна Василівна
22. Рагель Анастасія Валеріївна
23. Рудь Олександра Євгенівна
24. Свердюк Ангеліна Тахіївна
25. Соколенко Дарина Андріївна
26. Солод Олексій Миколайович
27. Торохтій Катерина Сергіївна
28. Тосік Софія Сергіївна
29. Чорнобривець Сніжана Денисівна
30. Шилов Станіслав В'ячеславович
31. Шимко Назар Сергійович
32. Шкуратов Ростислав Русланович

11. Перегляд відео О. Авраменка «Відмінювання прізвищ із закінченням "-ко"» за посиланням:

<https://www.youtube.com/watch?v=Xnoic0McyIY>.

IV. Підсумок уроку.

«Мозковий штурм»:

- Як пишуться прізвища на **-ів**?
- До якої частини мови належать прізвища?
- Як відмінюються прізвища твердої групи?
- На які групи поділяються прізвища за походженням?
- Як відмінюються прізвища твердої групи?
- Як відмінюються прізвища м'якої групи?

V. Оцінювання з коментарем вчителя.

VI. Домашнє завдання (інструктаж).

1. Виконати вправу 2 з підручника (ст. 148).
2. Дослідіть походження і значення свого прізвища, підготуйте повідомлення.
3. Провідмініайте такі прізвища:

Андросенко, Андросюк, Андросюк, Бадяк, Бажалук, Бажанський, Безуглий, Безус, Безушко, Безушак, Безхлібник, Блищик, Бліщук, Bloшко.

Список використаних джерел

5. Авраменко О. Відмінювання прізвищ із закінченням «-ко». URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Xnoic0McyIY>.
6. Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців. *Дивослово*. 2003. № 10. С. 23-25.
7. Лученко В. Стаття про українські прізвища, їх походження та шляхи і способи творення URL : http://luchenko.com/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=50
8. Сокол І. Про що розповідають прізвища. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 32-34.
9. Авраменко О. Тищенко З. Українська мова : підручник для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2023. 224 с.

Челідзе О.

Позакласний захід.

Шукачі пригод або таємниці українських прізвищ (7 клас)

Мета:

- ознайомити дітей в ігровій формі з поняттями *антропонімія, антропонім, прізвище, прізвисько*;
- дослідити походження відомих українських прізвищ, з'ясувати групи прізвищ за походженням та закріпити матеріал;
- обговорити походження прізвищ учнів.

Обладнання: карта України з п'ятьма зупинками (зразок у додатках), картки з прізвищами, картки з ключовим висловом, прикраси для класної кімнати, двосторонній скотч.

Перебіг заходу

I. Вступ.

Слово вчителя.

Доброго дня, діти!

Як Ви вже зрозуміли, сьогодні на нас чекає не звичайна виховна година, а неймовірний квест! Ми з вами перевтілимося в справжніх шукачів пригод та розгадаємо таємниці предків. На нашому нелегкому шляху є багато випробувань, що потребують неабиякої уважності та знань, тому я закликаю вас бути дружніми та допомагати одне одному!

Але для початку поміркуймо: без чого людина не зможе існувати в суспільстві?

Орієнтовні відповіді учнів.

Людина не зможе існувати без води, домівки, родини, інтернету тощо.

Слово вчителя.

Безперечно, всі названі вами слова становлять життя людини. Однак, без чого людина буде відірваною від соціуму, не матиме зв'язку зі своєю родиною, корінням, та не зможе бути частиною сучасного суспільства? Що людина отримує при народженні від батьків і користується ним усе життя?

Орієнтовні відповіді учнів.

Без імені.

Слово вчителя.

Ви абсолютно праві! Без імені та прізвища людина не зможе бути повноцінним членом сучасного суспільства.

А чи задумувалися ви колись, що означають наші прізвища? Чому у всіх людей вони різні? Які прізвища типові для України, а які запозичені з інших культур?

Багатьох людей також цікавила проблема походження та значення прізвищ, саме тому виникла *антропонімія* – це наука, що вивчає власні імена, прізвища, прізвиська, імена по-батькові та псевдоніми.

Прізвищ в Україні надзвичайно багато: вони різні за походженням, виникли в різні часи та мають різні значення, тож почнімо нашу подорож чарівною країною в пошуках прізвищ та їх значень!

II. Основна інтерактивна частина.

Діти, зверніть увагу на дошку. Що ви там бачите?

Орієнтовні відповіді учнів.

Карту України зі збільшеними зображеннями гір, ріки, степу, лісу та квітника та поряд зображення скрині скарбів.

Слово вчителя.

Абсолютно правильно! Це карта нашої країни, однак незвичайна. Як ви вже помітили, на ній 5 особливих зупинок (карта, на якій розташовано 5 малюнків). Кожна зупинка відповідає одній групі прізвищ, утворених від:

- власних імен (зображення гір – на карті розташовано на Заході України);
- назв проживання чи походження (зображення ріки – на Півночі України);
- назв постійного заняття чи професії (зображення степу – в центрі України);
- індивідуальних ознак (фізичних, психічних, чи інших властивостей) першого носія прізвища (зображення лісу – на Півдні України);
- інших, причини виникнення яких невідомі (зображення квітника – на Сході України).

Наше з вами завдання – зі скрині загадок брати по одній картці з прізвищем та визначити, до якої ж групи за походженням воно належить. До прикладу, на першій картці – Коваленко. Воно походить від назви професії – коваль, отже, кріпимо цю картку до зображення степу.

Картки з прізвищами (їх кількість вчитель може варіювати за власним бажанням):

- відіменні: *Іваницький, Янчинський, Одокієнко, Федоров, Кириленко;*
- утворені від назв проживання чи походження: *Волинський, Кульчицький, Чернівчан, Полтавець, Польченко;*
- утворені від назв постійного заняття чи професії: *Мельник, Ткаченко, Бондар, Кухар, Чередник;*
- утворені від індивідуальних ознак (фізичних, психічних, чи інших властивостей) першого носія прізвища: *Заїка, Німий, Біловус, Рудий, Ласкавий;*

– та інші, причини виникнення яких невідомі: *Поривай, Куц, Вітром, Пак*.
Діти почергово беруть картку з прізвищем, міркують та обговорюють, до якої групи його віднести та кріплять на карті до відповідного зображення. Коли всі прізвища віднайдені, вони забирають скриню зі словом.

Слово вчителя.

Отже, діти, ми віднайшли всі-всі групи прізвищ.

III. Висновки.

Слово вчителя.

Ми пройшли всі випробування, з'ясували походження всіх прізвищ та визначили основні групи їх походження. Тож на завершення кожен поміркуйте декілька хвилин і скажіть, до якої групи за походженням належить ваше прізвище. Якщо з цим виникають труднощі, зверніться до етимологічного словника.

Всім дякую за увагу та бажаю не забувати своїх предків, бо, як відомо, немає рослини без коріння, а людини без роду!

Додатки.

5 штук.

По 1 штуці:

Картки з прізвищами: Одокієнко, Іваницький, Янчинський, Федоров, Кириленко, Рудий, Ткаченко, Бондар, Кухар, Волинський, Чернівчан, Полтавець, Заїка, Німий, Поривай, Біловус, Вітром, Польшенко, Мельник, Кульчицький, Чередник, Ласкавий. Третяк, Куц, Пак.

Список використаних джерел

1. Квест-гра «Святий Миколай до нас враз завітай». URL: <https://naurok.com.ua/kvest-gra-svyatyi-mikolay-do-nas-vraz-zavitay-315246.html>
2. The Siverskyi Donets river basin in Ukraine. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:The_Siverskyi_Donets_river_basin_in_Ukraine.png
3. Із Днем фармацевтичного працівника України. URL: <http://vipuschnik.bsmu.edu.ua/newrek/%D1%96z-dnem-farmatsevtichnogo-prats%D1%96vnika-ukra%D1%97ni>
4. 10 найвищих карпатських гір із неймовірними панорамами, які варто побачити. URL: <https://tsn.ua/tourism/10-nayvischih-karpatskih-gir-iz-neymovirnimi-panoramami-yaki-varto-pobachiti-1144248.html>
5. Кіноповість О. П. Довженка «Зачарована Десна». URL: <https://slideplayer.com/slide/5253106/>
6. Let's stop the desert. URL: <https://saiga-conservation.org/2021/08/06/lets-stop-the-desert-lets-feed-the-saiga/>
7. «Мелодія природи»: в мережі з'явився сайт зі звуками лісів різних країн світу. URL: <https://news.agro-center.com.ua/agri-machinery/melodija-prirodi-v-merezhi-z-javivsja-sajt-zi-zvukami-lisiv-riznih-krain-svitu.html>

Позакласний захід.

Виховна година «Як виникло твоє ім'я та прізвище»

Мета: розповісти учням про історію виникнення імен, про їхнє значення в житті людини; сприяти формуванню розуміння поняття «добре ім'я», розвивати допитливість, спостережливість, творчу самостійність школярів; виховувати цікавість до читання книг, повагу до старших, любов до рідного краю.

Обладнання: фломастери, чисті аркуші паперу, квітка-семицвітка, картки з тлумаченням імені кожного учня класу, книги: Л. Масенко «Українські імена та прізвища», Л. Скрипник, Н. Дзятківська «Власні імена людей», Г. Лозко «Іменнослов»; ляльки Знайко та Незнайко.

Перебіг заходу

Організаційний момент.

Основна частина.

Чарівник.

Діти, сьогодні ми з вами здійснимо цікаву подорож. Щоб дізнатися куди, відгадайте загадку:

Всі хочуть, як народиться дитина,
Щоб Я було красиве і дзвінке,
Мене дають на все життя людині,
Тож відгадай, що я таке? (Ім'я)

Вихователь.

Імена, імена... Скільки їх у світі? Не злічити! Ми звикли до того, що кожна річ, явище, дія, жива істота мають назву. Людина має ще й власне ім'я.

Сьогодні ми з вами здійснимо подорож у Країну імен та прізвищ. Історія людства не знала епохи, у якій би люди не мали імен.

Я прочитаю вірш А. Свашенка, а ви постараетесь розкрити значення прізвищ, згаданих у ньому.

Допитлива дівчинка наша Наталка –
Її називають: Наталка-питалка.
Питає Наталка: «Чому я так звуся?
І чому Маринкою зветься маюся?
Найкраща подружка моя – Катерина,
А в класі у нас і Оксана, й Ірина,
І Зоя, і Соня, і Клара, й Галина,
Лариса, Олена та ще й Валентина?»
«Імення ці давні, – вчителька каже, –
Із Греції й Риму, із Заходу й Сходу.
Вони нам дістались від різних народів.
А що вони значать, – послухай дитино:
Галина – спокійна, міцна – Валентина,
Наталія – рідна, морська – то Марина,
А Зоя – життя, чистота – Катерина.

Оксана – чужа, ну а мир – то Ірина,
Олена – то світло, Лариса – то чайка.
Усе зрозуміла, мала запитайко?
Софія – премудра, а Клара – ясна –
Ось що означають дівчат імена.

А. Свашенко

Хто впізнав імена знайомих дівчаток? Яке їх значення?

А тепер подумайте і скажіть, що означають імена: Віра, Надія, Любов,
Людмила, Світлана.

Вихователь.

Зараз розглянемо зміст хлоп'ячих імен. А розкажуть вам про них ваші
давні знайомі Знайко і Незнайко.

Незнайко у Знайка спитав ненароком:
Чи все, що ти знаєш, ти взяв на уроках?
Ні, – Знайко промовив, – книжки я читав,
У різних гуртках після школи бував.
Ти знаєш і те, як ім'я виникає?
І звідки приходить? І що означає?
Так, знаю, – відказує Знайко спокійно, –
Ось Костя, наприклад, це значить постійний,
Кирило – господар і мужній – Сашко,
Степан – це вінок, а бадьорий – Гришко,
А Петрик – то камінь, хоробрий – Андрій,
Найбільший – Максим, захисник – Олексій,
Не наші слова в цих звучать іменах,
Дали імена нам чужі племена.
А наші ти знайдеш із коренем -слав-.
Дивись: Святослав, Владислав, Мирослав.
Незнайко зрадів: «Ось тепер і я знаю,
Чому тебе Знайком усі називають.
А в мене, Незнайко, погане ім'я:
Назву я себе – і всі знають, хто я.
Тепер я вже інший, я хочу все знати,
Мабуть, мені треба ім'я поміняти.
Не хочу, щоб всі мене звали Незнайком,
Нехай буде в класі ще один Знайко.

Невідомий автор

Вихователь.

Діти, хто не знає, що означає його ім'я, напишіть на папірці й передайте
Чарівникові – той усе пояснить.

З'являється Чарівник. (До відповідей на запитання дітей він має підготувати заздалегідь, перевіrivши імена учнів класу за довідником.)

Вихователь.

Ви почули про деякі імена. Якщо хочете дізнатися більше, прочитайте одну з цих книжок (демонструє виставлені на полиці).

А тепер поговоримо про прізвища.

Колись їх зовсім не було. У людей, крім імен, були прізвиська, що давали за якимись зовнішніми чи внутрішніми ознаками людини: Чубань, Бородань, Бровко. Значення деяких назв сьогодні вже забули, і пояснити їх можна лише за допомогою спеціальних словників: Легейда (неповороткий), Імиря (нерішуча людина), Хандога (мудрий).

Згодом прізвиська закріпились як родові прізвища і стали переходити від батька до сина. І де були найменування за професією людини, її національністю, місцем проживання, зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Багато прізвищ утворилося від імен до яких додавались українські суфікси **-енко** чи російські **-ін, -ов**. І значення – син. Отже, *Іваненко й Іванов* – син Івана; *Петренко, Петров* – син Петра.

Вихователь.

Як ви гадаєте, чи є серед присутніх діти, прізвища яких походять від імен? Діти називають свої прізвища і пояснюють, від яких імен їх утворено. Уточнюємо, що ці власні назви з'явилися не лише від повних, а й від зменшених, пестливих імен: *Терещенко* – *Терешко* (Терентій), *Катрусенько* – *Катруся* (Катерина).

Вихователь.

А зараз, юні друзі, ми з вами пограємося. У якої команди буде змістовніша розповідь, та й буде переможцем.

Вихователь.

Я маю квітку-семицвітку. У мене є чарівні пелюстки. Прошу вибрати, кому яка подобається (діти вибирають).

Тепер об'єднаймося в команди за кольором пелюсток (червоних і рожевих) та оберемо капітанів. А оскільки у нас дві команди, то у квітки дві пелюстки однакових кольорів. На звороті пелюстки написані завдання, які командам необхідно виконати. Прошу капітанів команд підійти до квітки-семицвітки і вибрати пелюстки.

Завдання 1.

Назвати швидко, без роздумів, 10 чоловічих імен.

Назвати швидко, без роздумів, 10 жіночих імен.

Завдання 2.

Ким наші прадіди були,
Нам прізвища розповіли.
У кожному класі, в кожній школі
Кравців і Гончарів доволі.
Шевців, Ткачів і Бондарів,
Килимників і Слюсарів,

Кушнір є, Липник, Золотар,
Котляр, Тютюнник і Ківшар,
Хто краяв сукні, став Кравець,
Хто шив взуття, прозвали Швець,
Котли виготовляв Котляр,
А ківшик для води – Ківшар,
Кушнір кожухи добре шив,
А слюсар дерево різьбив,
Для сала бодню збив Бодняр,
Горшки випалював Гончар.
Для суден линви чи канати
Робили Липники, мій брате.
Цирульник бороди голив,
Калашник калачі ліпив.
Трудились з ранньої зорі
Землі твоєї трударі.

Невідомий автор

Вихователь.

Пропоную пояснити походження прізвищ Килимник, Золотар, Тютюнник, про які немає мови у вірші.

Завдання 3.

Чарівник.

Яких тільки прізвищ на світі нема
І Вечір, і Ранок, Мороз і Зима,
Хоробрий мисливець із вовком змагався,
На все життя потім Убийвовком звався.
Сміливий – Орел, а чи Сокіл, чи Тур,
Якщо полохливий, то Заєць чи Щур.
Був добрий – то Голуб, Добродій, Добрій,
А хитрий – то Лис, чи Хитрун, чи Крутій.
Індик – гордовитий, а Півень – хвастун.
Був хлопець смішливий – назвали Чмихун.

Невідомий автор

Вихователь пропонує дітям спробувати пояснити, чому люди у давнину могли дістати такі прізвища: *Вовк, Журавель, П'явка, Соловей*.

Вихователь.

А чи знаєте, що дехто з учнів намагається від прізвищ утворити прізвиська? Що з того виходить? Ось послухайте вірш Г. Бойка «Жартун».

В нас жартун у класі є,
Всім він призивська дає,
Каже: – Я мастак до жартів
– Та чого ті жарти варті?
Зве він «Савою» Савенка,
«Головою» – Головенка,
А Саченкову – «Сачок»,
Маслаченка – «Маслачок»,
Зве Зарудного – «Заруда...»
А його всі звать «Зануда!»

Чарівник.

Послухайте ще один вірш Г. Бойка і скажіть, яке прізвище ви б дали хлопчикові Толі.

Толі в класі не сидиться,
Непосиді все б крутиться.
То щипа свого сусіда,
То поглядує навкруг,
То під партою обіда,
То на парті ловить мух...

(Крутій. Вірш називається «Крутько».)

Підбиття підсумків.

Визначення найактивніших учнів та команду-переможицю.

Вихователь.

Тепер ви вже навчилися розгадувати «секрети» імен і прізвищ. Ви зможете поділитися ними з батьками та друзями. Навчіть і їх розгадувати таємниці походження власних імен.

Список використаних джерел

1. Коваль А.П. Життя та пригоди імен. К. : Вища шк., 1988. 240 с.
2. Сокол І. Про що розповідають прізвища. Дивослово. 2003. № 3. С. 32–34.
3. Урок-дослідження «Іменник як частина мови». URL : <https://naurok.com.ua/urok-doslidzhennya-imennik-yak-chastina-movi-120243.html>.
4. Вірші про ввічливість і правила поведінки. URL : <https://megaznaika.com.ua/virshi-pro-vvichlyvist-i-pravy-la-povedinky/>
5. Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01008joj-15d4.docx.html>
6. Гричишин Д. Ономастичні дослідження проф. Юліана Редька. URL : http://smola.tabu.ru/blog/onomastika/129251_Yulan_Redko__vidatniy_znavec_ukranskikh_przvisch.html.

Позакласний захід.

Прізвища (9 клас)

Мета: розвиток компетентностей: навчання впродовж життя, громадянської та соціальної компетентностей. Спонукає учнів працювати з довідковими матеріалами та джерелами, навчати працювати у групах.

План заходу

1. Привітання. Ознайомлення з темою виховного заходу.
2. Походження прізвищ. Основні джерела походження.
3. Конкурс на правильну транслітерацію прізвищ.
4. Подібність прізвищ в українській та англійській мовах. Конкурс «Знайди відповідність».
5. Конкурс «Популярні українські прізвища».
6. Цікаві факти про зірок.

Класний керівник.

Доброго дня! Сьогодні темою нашого виховного заходу будуть прізвища людей. Астрологи кажуть, що ім'я та прізвище мають вплив на долю людини. Сучасні батьки, які відповідально підходять до побудови сім'ї, підбирають своїм дітям імена, які б милозвучно поєднувалися з їхніми прізвищами.

Ведучий 1.

Колись прізвищ зовсім не було. У людей були імена, а для вирізнення додавали по батькові, наприклад: Святослав Ігорович.

Ведучий 2.

Уперше з'являються згадки про прізвища в грамотах XIV століття, наприклад: Чорторійський, Рогатинський. Це були багаті люди, які купували землі, власність, і їм потрібне було прізвище, щоб залишити власність у спадок.

Ведучий 1.

Наші імена і прізвища – це та нитка, яка зв'язує нас із предками, землею, культурою, мовою.

Матеріалом для походження українських прізвищ були чотири основні джерела:

- а) імена;
- б) назви місця проживання чи походження;
- в) назви постійного заняття;
- г) індивідуальні (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія прізвища.

Ведучий 2.

Проведімо конкурс: об'єднайтесь у дві групи. (Кожен учень бере фрагмент пазла і знаходить людей, у яких теж є фрагменти такої ж картинки.) Переможе команда, яка напише більшу кількість слів.

Ведучий 1.

Коли людина збирається їхати за кордон, вона отримує закордонний паспорт, де використовується правило транслітерації для того, щоб правильно

записати українське прізвище іноземними буквами. Тож наступний конкурс – запис українських прізвищ латиницею:

Команда 1.

Твердоступ, Новохатенко, Стародуб, Гнилиця, Гриценко.

Команда 2.

Васильченко, Заньковецька, Зозуля, Жданов, Холоденко.

Ведучий 2.

Молодці! Ви гарно попрацювали. Які прізвища вам було найважче транслітерувати? Чому?

Ведучий 1.

Цікаво те, що деякі українські прізвища мають схожі варіанти в іноземних мовах. Наприклад, спільні з англійською мовою є такі прізвища:

Чорний – Black,

Іванов – Johnson,

Кузнецов – Smith,

Пекарчук – Baker,

Кравченко, Кравець – Taylor,

Токар – Turner,

Петров – Peterson,

Мельник	Jackobson	Садовенко	Miller
Яковлєв	Paulson	Рибаков	Woolf
Гончаров	Hatter	Фірман	Gardener
Павлов	Fisher	Данилов	Potter
Вовк	Cabman	Капелюшний	Daniels

Конкурс: з'єднайте, будь ласка, українські та англійські прізвища за схожістю.

Правильні відповіді:

Мельник	Miller	Садовенко	Gardener
Яковлєв	Jackobson	Рибаков	Fisher
Гончаров	Potter	Фірман	Cabman
Павлов	Paulson	Данилов	Daniels
Вовк	Woolf	Капелюшний	Hatter

Ведучий 1.

А зараз ми проведемо ще один конкурс. Його завдання полягатиме у тому, що потрібно проранжувати українські прізвища за популярністю:

Бойко, Мельник, Коваленко, Бондаренко, Шевченко.

(Відповіді: 1 місце – Мельник; 2 – Шевченко; 3 – Бойко; 4 – Коваленко; 5 – Бондаренко.)

Ведучий 2.

Чи було вам цікаво дізнатися інформацію про найпопулярніші українські прізвища? Сподіваємося, що так.

Дуже багато знаменитостей беруть сценічні псевдоніми. Чи знаєте ви якихось знаменитостей, які насправді мають інше прізвище, відмінне від сценічного?

Ведучий 1.

Думаю, вам буде цікаво дізнатися, що Тіна Кароль – Тетяна Ліберман, Джамала – Сусана Джамаладінова, Тауаппа – Тетяна Решетняк, Лана – Наталя Дзеньків, Злата Огнєвіч – Інна Бордюг, Міла Нітіч – Людмила Нітічук, Камалія – Наталя Захур, Наталія Могилевська – Наталія Могила, Руслана – Руслана Лижичко, Леді Гага – Стефані Джерманотта, Ніколас Кейдж – Ніколас Коппола, Наталі Портман – Наталі Хершлаг, Кірк Дуглас – Ісер Данилович.

Учитель.

Дякую вам, наші ведучі, за вашу підготовку до конкурсів, цікаву інформацію і прекрасну атмосферу заходу. Дякуємо і вам, шановна учнівська громадо, та сподіваємось, що цей виховний захід був корисним та пізнавальним для вас. До нових зустрічей.

Список використаних джерел

1. Горпинич В. О. Динаміка прізвищ Слов'янщини. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2009_8/8.htm
2. Демченко В. М. Етимологія прізвищ України: чинники державності. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2010_2/2-3-24.pdf
3. Редько Ю. К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими. *Філологічний збірник Українського комітету славістів*. К., 1958. С.112–129.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища К. : Наукова думка, 1966. 216 с.
5. Чучка П. П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ України *Дивослово*. 2000. № 10. С. 23–25.
6. Єфименко І. Деяко про походження сучасних українських прізвищ І. Єфименко *Дивослово*. 2002. № 11. С. 18–19.

Антропоніми: походження, відмінювання, особливості використання

Навчально-методичний посібник
для вчителів української мови і літератури, початкових класів

Підписано до друку 01.12.2023 р.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк – принтер. Тираж – 100 прим.
Зам. № 423

КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна,
39/63, Кропивницький, 25006
Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення
освітнього процесу КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»,
вул. Велика Перспективна, 39/63, Кропивницький